

A SZLÁVOK

IRTA

KNIEZSA ISTVÁN

BUDAPEST, 1932

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

TARTALOM

A circular library stamp in purple ink. It contains the letter 'R' in the upper left and the year '1977' in the lower right, both rotated diagonally.

A Magyar Szemle Társaság tulajdonában levő „Old Kentonian Style” anyadúccokkal szedte és nyomta a Tipográfiai Müintézet, Budapest, V. Báthory-utca 18

A SZLÁVOK

ELSŐ FEJEZET

ŐSHAZA, NYELVI ROKONSÁG

A szlávok nyelve az indogermán nyelvcsaládnak ahhoz az ágához tartozik, amelyhez az indus, perzsa, örmény, dák-frig, illir és a balti nyelvek, vagyis ahhoz, amelyben az elől képzett *k* hang *sz-*, illetőleg *s*-sé vált. Ezt a hangtani sajátyságot legjobban a száz szó indogermán megfelelőjének egyes nyelvi különbsége mutatja s azért ezt a csoportot *satem*-nyelveknek is hívják, szemben a többi *kentum* (= latin *centum* szó) nyelvvel, ahol az ősi *k* megmaradt, vagy ebből később másképen fejlődött, mint pl. a germánban, ahol *h*-vá lett. A *satem*-csoporton belül a legközelebb állanak a balti nyelvekhez, nyelvészetileg viszonylag olyan közel, hogy az indogermán nyelvek osztályozásánál a többi ágakhoz viszonyítva balti-szláv nyelvről szoktak beszélni. A balti nyelvek a litván, a lett és a már kihalt óporosz nyelvek. Ezek azonban nem szlávok, mint ahogy eléggé el van terjedve ez a fel fogás, különösen a poroszok esetében.

A szlávok őshazája végeredményében kapcsolatos az indogermán őshaza kérdésével, amely még máig sincs véglegesen eldöntve. Még arra vonatkozólag sincs egységes vélemény, hogy Európában, vagy

Ázsiában kell-e keresni. Általában inkább az a nézet, hogy Európa nyugati része az indogermán-ság bölcsője. Az egyes nyelvcsoportokról már sokkal határozottabb fogalmaink vannak. A szláv őshaza, vagyis az a terület, ahol a szláv-ság lakott, amikor még egységes, egy nyelvet beszélő nép volt, a mai Lengyelország keleti és Oroszország nyugati részén a Dnjeper és Pripet folyók tájékán volt. Ezt bizonyítja a legközelebbi rokonaik, a balti népek elhelyezkedése, akik a mai területüknek igen régi birtokosai, de bizonyítják különösen növényföldrajzi tanúságok. Legfontosabb ezek között a *bükk* neve. Abból, hogy a szláv nyelvekben a *bükk*nek nincs saját, az indogermán alapnyelvből örökölt szláv neve, hanem gót kölcsönszó szolgál megjelölésére, valószínű, hogy az őshaza területén a *bükk* ismeretlen volt. Mivel pedig a *bükk* keleti határa Európában Königsbergtől a Kárpátok keleti lejtői mellett a Duna torkolatáig húzott vonal, a szláv őshaza csak ezen vonaltól keletre keresendő. Egyéb növényföldrajzi érvek, valamint archeologiai kutatások is ezt bizonyítják. Ebben ma nemcsak a nem-szláv tudósok egyeznek meg, ezt a legkiválóbb cseh ősrégészek is elfogadják. Van ugyan oly irány, amelyet régebben a csehek, újabban a lengyelek képviselnek, s amely az őshazát Lengyelország nyugati részén és Német-Sziléziában keresi és a Kr. e. V. századig fennálló lauzici kultúrát szláv-nak tartja. Ez a nemzeti dicsőség keresésének érzelmi motivumaiból táplálkozó felfogás nem állja meg a komoly kritikát.

A szlávok a fentebb körülírt egységes nyelven beszéltek. Ez az egységes, ú. n. *összláv* nyelv azonban az élő nyelvek természete szerint nem

volt valósággal egységes. Telepek, illetőleg nemzetségek szerint bizonyos nyelvjárási eltérések álltak fenn. Ezek az eltérések a szomszédos telepek között a gyakoribb és szorosabb érintkezések folytán kisebbek voltak, mint az egymástól távolabb eső telepeké. Nagyjából három fődialektus alakult ki az összslávban, amelyeket nyugati, keleti és déli dialektusoknak nevezünk ma élő leszármazóiknak földrajzi elhelyezkedése szerint. Mikor a szlávok alább tárgyalandó okok miatt ősi lakóhelyüket elhagyták, nagy tömegükben megőrizték nyelvjárásaik földrajzi helyzetét. A nyugatiak zömükben nyugatra, a keletiek keletre, a déliek délre vándoroltak. Nem valószínű, hogy a keleti nyelvjárások pl. nyugatra törekedtek volna és megfordítva, bár kisebb csoportokra ezt a föltevést is meg kell engednünk.

A keleti, nyugati és déli ágakra való felosztás, bár földrajzi jellegű, megfelel a szláv nyelvek rokonsági fokozatának is. Nyelvileg a szlávok a következőképp oszlanak meg: a nyugati csoport-hoz tartoznak a *lengyelek*, a *csehek*, a *tótok*, a *lauzici szorbok* és a XVIII. században kihalt *Elbe alsófolyása menti polábok*. Ide tartoztak a Németország keleti részén lakott és már korán kihalt szlávok is, mint pl. a *pomeránok*, (azaz tenger-melléki szlávok). A keletiekhez tartoznak az orosz nyelvek: a *nagyorosz*, a *kisorosz* (másképen ukrán vagy rutén) és a *fehér orosz* nyelvek. Az utóbbiak nyelvi öntudata a legkésőbb alakult ki s ezért a legkevésbé ismeretesek. A délihez végül a *bolgár*, a *szerb* és *horvát*, valamint a *szlovén* nyelvek tartoznak. A szláv nyelveknek három ilyen főcsoportra való osztályozását számos nyelvi — hang-

tani és alaktani — sajátság teszi szükségessé. Ez a felosztás a nyelvtudománynak ma már bebizonyított és általánosan elfogadott igazsága. Igaz, hogy vannak nyelvek, amelyeknek nem minden jelenségük összhangzik azon csoportéval, amelyekbe főntebb beosztottuk. Ilyen nyelvek különösen a tót és a szlovén. A tót nyelv, bár kétségtől nyugati szláv nyelv, néhány sajátosságával a délszláv nyelvekre emlékeztet s azért egyesek elcsehesített délszláv nyelvet láttak és látnak benne, de az erre vonatkozó bizonyítékok még nem elegendők ahhoz, hogy a tótot a délszláv csoportba soroljuk, mikor ezzel szemben annyi más és épen a legjellemzőbbek a nyugatihoz kapcsolják. Ezt a délszláv teória hirdetői is elismerik, amikor *elcsehesedett* délszláv nyelvről beszélnek, ami kétségtől azt jelenti, hogy a tót nyelv *mai* alakjában nyugati. Már pedig mi kellő történelmi anyag hiányában kénytelenek vagyunk a mai álláspot szerint ítélni. Itt legfeljebb arról lehet szó, hogy a tót nyelvnek ezek a „délszlávok” sajátosságai esetleg valóban a délszlávokkal való régi közvetlen érintkezés maradványai, esetleg délszláv telepek nyelvi nyoma, vagy pedig a nyugati tót nyelv teljesen független fejleményei. Mindegyik nézetnek vannak hirdetői. A tót nyelv keleti nyelvjárása azonban kívül határozott lengyel sajátosságokkal bír. Hasonló ingadozásokat tüntet fel, ha nem is olyan nagy mértékben, a szlovén nyelv. Itt van néhány nyelvjárás, amelyekben határozott nyugati jellegek észlelhetők, mint pl. a *tl*, *dl* a rendes délszláv *l* helyén. Ez a kettősség: egyfelől a tótban nyugati alapon déli sajátosságok, másfelől a szlovénben déli alapon nyugatiak előfordulása valószínűvé teszi, hogy a

magyarok letelepedése előtt a két csoport közvetlenül érintkezett egymással s hogy ezen a területen átmeneti nyelvjárások keletkeztek, mint mindenütt, ahol két szláv nyelv érintkezik. Ez a kérdés azonban még nincs teljesen tisztázva.

A főcsoportokon belül az egyes nyelvek rokonsági foka nem egyforma. A nyugati csoportban a lengyel-kasub (a lengyel korridor szlávjainak nyelve) nyelvhez legközelebb áll a kihalt poláb és az alsólauzici szorb, míg a felsőlauzici szorb inkább a csehvel mutat több rokonságot, bár a két szorb nyelvjárás — külön irodalmi nyelvvel — a lengyel és a cseh nyelvvel szemben külön önálló egységet képez. A cseh és a lengyel között igen figyelemreméltó különbségek vannak. A tót nyelv — akár évszázados cseh hatás következtében, amely szakadatlan cseh településnek és a cseh nyelvű protestáns Biblia hatásának eredménye, akár közös leszármazásnál fogva — jelenleg a cseh nyelvhez áll a legközelebb. Az évezredes külön fejlődés azonban az előbb említett kiegyenlítő hatások ellenére is határozottan elválasztotta tőle és öntudatosította. A tót nyelv különálló nyelv s nem nyelvjárása a csehnek, mint ahogy a csehek ezt minduntalan hangsúlyozni szeretik.

A keleti szláv nyelvek az egységes ó-orosz nyelvből aránylag későn, kb. a XIII. század elején kezdtek kiválni. Az a tény, hogy földrajzi elhelyezkedésüknél fogva mindhárom érintkezik egymással, érthetővé teszi, hogy határterületükön számos vegyes, nyelvészetiileg meg nem határozható nyelvjárás keletkezett. A különbségek egyébként eléggé jelentékenyek. Legjobban elkülönül a kis-orosz nyelv a maga sajátos hangfejlődésével. A

hangsúlyos magánhangzók elváltozásán kívül legjellemzőbb rá a *h* hang a régi *g* hang helyén. Ez az egy sajátság összekapcsolja a tóttal, csehvel és a felsőlauzici szorbbal, ahol ez a hangváltozás szintén megtörtént. Vannak, akik ezeket a nyelveket ennek alapján szorosabb kapcsolatba hozzák egymással. Ez az egy jelenség még nem ad rá lehetőséget, de mindenesetre figyelemreméltó, hogy ez a fejlődés csak a középvonalban elhelyezkedett szlávoknál ment végbe.

A déli nyelvek rokonsági foka egyenes arányban van földrajzi közelségükkel. Legkeletibb ág a bolgár, ettől nyugatra a macedón nyelv. Az utóbbit nem számítják önálló nyelvnek, hanem vagy bolgárnak, vagy szerbnek, aszerint, hogy melyik nemzet szemszögéből nézik. Ez a nyelv tipikus átmeneti nyelv a kettő között. Aszerint, hogy milyen sajátságokat találunk döntőknek a nyelv hovatartozásának megállapítására, tarthatjuk bolgárnak és szerbnek. Az alapkétségekívül bolgár, de a szerb nyelv hatása mindig jobban terjed. Pár évtizeddel ezelőtt nemcsak a mai Macedóniában, hanem a régi Szerbia déli részén, Nis tájékán, is uralkodott. A szerb nyelv eredetileg sokkal kisebb területre szorítkozott. Eredetileg csupán a Balkán nyugati felében volt elterjedve s csak a történelem folyamán érte el a mai Bulgária vonalát. A szerb és a horvát irodalmi nyelv egy nyelvnek mondható. A különbség csak abban áll, hogy a szerb irodalmi nyelv *e*-kavac, a horvát pedig *ije*-kavac nyelvjárású. Ez azt jelenti, hogy az összsláv „jaty”, é-fajta hang helyén a szerbben *e*, a horvátban pedig *ije* van. A horvátok ősi nyelve azonban a *csa*-nyelvjárás, amely valamikor Dalmáciában és a

horvát tengerparton általános volt, de amelyet a Boszniából és Hercegovinából a középkorban beszívargó, de különösen a török hódítás elől menekülő lakosság nyelve teljesen kiszorított. Ma csak néhány dalmát szigeten, Isztriában és a horvát tengerparton él még. Más nyelvjárás a Zágráb-vidéki horvátság nyelve. Ez a nyelv, az ú. n. kaj-nyelvjárás, bizonyos átmenetet képez a szlovénhez. Horvátnak csak a török hódoltság óta nevezi magát, azelőtt szlovén volt. Ennek a területe volt a középkori magyar Szlavónia. A szlovén nyelv az Ausztriához tartozott Karinthia, Krajna, Istria, Stájerország szláv nyelve. A zala- és vas megyei vendek szintén idetartoznak, de évszázados különülésük lényeges különbségeket fejlesztett ki náluk.

A pánszláv mentalitásból eredő nézet, hogy a szláv nyelvek voltaképpen egy egységes szláv nyelvnek nyelvjárásaiként foghatók fel, úgy mint a hogy a német nyelvjárások egy nyelvet alkotnak, tisztán nyelvi alapon nem vitatható. Az a kérdés, hogy mi a különbség nyelv és nyelvjárás között, hol végződik a nyelvjárás és hol kezdődik a nyelv, nem csupán nyelvészeti probléma. Közeli rokonnyelveknél ez a határ annyira elmosódik, hogy objektíve nem állapítható meg. Ez már öntudat kérdése. Politikai különállás, más kultúra, önálló irodalom öntudatosítja és függetleníti a nyelvjárást és külön nyelvet fejleszt belőle. A legfontosabb faktor a politikai hovatartozás. Ez fejlesztette ki a holland nyelvet, amely ma önálló nyelv a némettel szemben, míg az alnémet, a plattdeutsch, tekintélyes középkori irodalma ellenére a német nyelvnek csak egy nyelvjárása, holott saját-

ságainál fogva sokkal közelebb áll a hollandhoz, mint a némethez. Ez degradálta a trubadurok nyelvét, a provençalt, délfancia nyelvjárását, amint Délfanciaország Páris vezetése alá került. Néha szívósabb ellenállással is találkozunk, mint pl. a katalánok esetében, akiknek külön nyelvi öntudatát nem sikerült elfojtani. Az évszázadokig tartó politikai különállás majdnem bizonyosan önálló utakra készíti az eredetileg egységes nép egyes részeit, hacsak nincs egy másik tényező, mint pl. a vallás, vagy közösen átélt magasabb nemzeti kultúra, amely az együvé tartozás tudatát megőrzi. Ezt látjuk a németiség és a lengyeliség esetében. Viszont az egységes nyelv magában nem elég az egységes nemzettudat kialakításához. Erre példa az ir-angol, de különösen a horvát-szerb ellentét.

A szláv nyelvek iskolapéldái annak a döntő szerepnek, melyet a politikai keretek a nyelvek kialakulására gyakoroltak. Az egyes szláv nyelvek politikai centrumok körül kristályosodtak ki. Nem véletlen, hogy annyi szláv nyelv van, ahány szláv állam alakult ki. Azok a szlávok, amelyek nem alkottak önálló államokat, mint pl. a tótok és a szlovének, ex negativo lettek külön nemzetekké: mert nem tartoztak egy szláv állam közösségébe sem. Azért is őrizték meg ősi népvüket: mindkettő *szlovenszki* beszél. Így hívták nyelvüket a politikai önállóság híján volt Elbe-menti polábok is. De ez volt az összes szlávok nemzeti neve, míg nem fejlődtek államokká. A többi szlávoknál a hódító törzs nemcsak a nevét adta az egész alávetett lakosságnak, de a nyelvét is elterjesztette. Mint az udvar, az előkelők s később az egyház nyelve feltétlen tekintélynek örvendett a politikai

közösség határain belül és ellensúlyozta a nyelv-járások szétágazó hajlandóságát. Ez a folyamat nem egyszerre ment végbe, hanem évszázadokon keresztül fejlődött és állapodott meg kisebb-nagyobb ingadozások után a mai állapotoknál. Hogy ma Cseh- és Morvaországban egységes cseh nyelvről, Lengyelország három részénél, Nagy-, Kislenyelország és Mazóviában egységes lengyel nyelvről beszélünk, az kizárólag annak a ténynek köszönhető, hogy ezek a részek évszázadokon keresztül politikai egységben éltek, amely azzal járt, hogy az udvar nyelve az intelligencia nyelvvé s ezzel irodalmi nyelvvé vált. A történelem folyamán megfigyelhetjük, hogyan vesztett jelentőségéből a mazóviai nyelv Mazóvia különállásának megszűnte után s hogyan foglalta el helyét a lengyel állam bölcsőjének, Pózen vidékének és Krakónak a nyelve. A lengyel korridor szlávjai csak most kezdik magukat „lengyeleknek” érezni.

Ennek a nézetnek látszólag ellentmond az orosz nyelvek kialakulása. A középkori orosz birodalom épügy az összes oroszokat egyesítette magában, mint az újkori moszkvai birodalom, tehát megvolt a nyelvi egység kialakulásához szükséges politikai egység, mégis három ágra bomlott az orosz nyelv. Meg kell azonban gondolni, hogy az oroszok a tatár uralom kezdetétől Lengyelország felosztásáig nem éltek együtt, mert Keletoroszországnak és az orosz nyelvterületnek igen tekintélyes része a lengyel-litván unióhoz tartozott. Épen a Lengyelországhoz tartozott kis- és fehéroroszokban fejlődött ki a nagyorostól való eltérésük tudata s innen terjedt el orosz uralom alatt álló területekre is. Ezt bizonyítja az is, hogy az ú. n.

ukrán irodalmi nyelv nem a keleti, hanem a nyugati nyelvjárásokon alapszik, azokon, amelyek Lengyelországhoz tartoztak. Az ukrán nyelvnek és kultúrának a multban is, ma is Kelet-Galicia a központja. Másik fontos tényező még a rutén nyelv esetében a kievi Oroszország élő hagyománya is.

A szláv nyelvek — illetve pontosabban irodalmi nyelvek — kialakulásának eme törvénye alól csak egyetlen egy kivétel van, s ez a horvát

A mai horvát irodalmi nyelv nem a középkori horvát állam magvát képező észak-dalmát partvidék csa-nyelvjárásán, sem a török hódítás következtében északra tolódott politikai központ, Zágráb és vidéke kaj-nyelvjárásán alapul, hanem a politikai horvát nemzettől mindig távol álló és vele szellemileg is nagyon keveset érintkező Raguza nyelvén. Pedig ebben sem Raguza szellemi vezetése, sem politikai fölénye nem játszott szerepet. Ennek az irodalmi nyelvek kialakulásának történetében szinte példátlan jelenségnek legfontosabb oka az illirizmusban keresendő, amely a délszláv egységet elsősorban a nyelv terén akarta megvalósítani. Hogy azonban ez a mozgalom, amely saját honi nyelvét évszázados irodalmi multja ellenére cserbenhagyta és ezt minden átmenet nélkül egy idegen nyelvjárással cserélte fel, könnyen győzedelmeskedett, nagy része volt annak a hirtelen lobbant magyargyűlöletnek is, amely minden magyar emlék, minden magyar vonatkozás kiírtására tört. Ez kiterjedt az őszintén magyarbarát nemzedékek nyelvére és magyar helyesírására is. Általánosságára jellemző, hogy senki sem akadt védelmére, bár anyanyelvükről volt szó s így az új nyelv minden ellenállás nélkül győzedelmeskedett.

MÁSODIK FEJEZET

FAJI ÖSSZETÉTEL

Az európai népeknek fajtákra való felosztása aránylag nagyon fiatal tudomány. Nincs is olyan rendszerességgel, Európa valamennyi népére kiterjedő alapossággal feldolgozva, mint pl. csak a nyelvek terén. Igaz, nem játszik és úgy látszik, sohasem játszott olyan szerepet a közösségek tudatában, mint a kultúra és a nyelv. Mindamellett nem szabad egészen elhanyagolnunk jelentőségét, ha egyelőre nem is látjuk nagy fontosságát.

A német antropológusok tana, amely szerint az összes indogermán népek eredetileg a magas, szőke, hosszúfejű északi fajtához tartoztak s a mai alacsonyabb, barna, rövidfejű indogermánok más fajtájú népek elindogermánizálása folytán alakultak ki, a szláv antropológiában is alkalmazást nyert. Eszerint a szlávok eredetileg szintén északi fajtájú nép voltak, de beolvasztva számos más fajú népet, időnk folyamán azoknak faji jellegét vették föl. Ezt a tanítást azonban a nagy tömegükben nem északi fajú népek tudósai, pl. a franciák, nem fogadták el, s azt hirdették, hogy az indogermán törzs két autochton fajtából állott, a germánok képviselte északi s a kelták-szlávok képviselte

rövidebb fejű, barna fajtából. A kérdés mai állása, ha nem is ilyen elhatárolásokkal és elnevezésekkel az utóbbi nézethez áll közel, azzal a különbséggel, hogy az indogermánok még nagyobb faji széttagolását is megengedi.

A szlávok őstörténetét feltáró cseh és német kutatók szintén azon a nézeten vannak, hogy a szlávok már az indogermán közösségből számos fajtát örököltek, hogy tehát már akkor sem voltak fajilag egységesek. A legújabb lengyel tudósok azonban újra az északi fajta legősibb voltát hirdetik. Akármelyiknek van is igaza, az anthropológiai leletek a szlávokat már az őshazában is kevert fajtájú népeknek mutatják. Azt persze nem tudjuk, hogy melyik ezek közül az ősi szláv mag és melyek az évezredek során rájuk telepedett idegen hódítók, esetleg általuk meghódított népek maradványai. Az antropológia ma még ilyen kérdésekre nem tud kielégítő feleletet adni. Ma a szláv népek tökéletesen ugyanazokhoz a fajtákhoz tartoznak, mint a környező európai népek s összetételük arányszáma is nagyjából egyezik a velük egy területi egységen lakó népekével. A köztudatban élő úgynevezett „szláv” típus, a magas, szőke, közepes fejhosszú, erős arccsontokkal bíró fajta nem csak a szlávoknál található. Ez a balti népek, de különösen a finn-ugor népek típusa is. Ezt a típust keverékrassznak tartják és különösen az arccsontok alapján mongol keveredéssel magyarázzák. A szlávoknak északon elhelyezkedett részénél ez valóban nagyon gyakori, de semmi sem szól amellett, hogy ezt a típust a szlávok képviselték s terjesztették el a Baltikum körül és ettől keletre. Mivel a finnugorok Európa keleti részén minden

bizonynal ősibb nép az indogermánok bármelyik ágánál — a Krisztus körüli időből származó források a finneket még a mai északi Lengyelországban ismerik — feltehető, hogy ez a típus a nyelvét veszített finnség típusának mai maradványa. A másik a délszlávokra jellemző rassz, a dinári — magas, középfajú, barna faj, az alpesinek egy alfaja, — szintén nem autochton szláv, hanem az összes balkáni népeknek közös típusa, amelyekhez már az ókori Balkán lakói, az illírek is tartoztak. Ezen a két fajtán kívül Európa faji konglomerátumának szinte valamennyi alkotóeleme képviselve van náluk: az északi, az alpesi, a középtengeri, sőt a mongoloid is. Ez az utóbbi különösen Oroszország déli részén és a Kárpátok északi lejtőin mentén gyakori, de kisebb-nagyobb százalékban mindenütt található, így pl. Csehországban is. A mongoloid típust a szlávság avar-török kapcsolataival magyarázzák. Ez kétségtelenül helyes általában, de egyes vidékeken, így Galiciában, származhatnak későbbi török népekkel való keveredésből is.

HARMADIK FEJEZET

KULTÚRA

A szláv népek legélesebb elválasztó eleme a kultúra. Ellentétben a németekkel, akiknek egymást alig érthető dialektusait az egységes német kultúrához való tartozás tudata szorosabban kapcsolja egymáshoz, mint az évszázados politikai keretek, a szlávoknak még egész közeli rokon nyelveket beszélő törzsei közé is éket ver a különböző kultúrkörhöz való tartozás és az ennek talajából fejlődött külön-külön nemzeti öntudat. Ez az ellentét nagyon régi, egyidős a szláv népek szétválásával. A szlávság hirtelenül nagy kiterjedésű területen széledt szét, amely sohasem alkotott egységes kultúrterületet. Európa már az ősidőkben legalább három kultúrkörre oszlott: a középtengeri, a nyugat-középeurópai és a keleteurópai kultúrákra s ha egyik a másikára hatott is, sohasem tudta a másikat jellegéből kivetköztetni.

A szlávok a szétszakadással három, egymástól lényegesen eltérő kultúra területén foglaltak helyet s ezek a kultúrák már az első perctől fogva divergens módon hatottak rájuk. Nyilvánvaló, hogy a nyugatiakat az ősi fejlett bronzkori — lau-

zici, hallstatti, la Tèn — kultúrák területén a római uralommal és kereszténységgel terjedő középtengeri kultúra egész más lelki alkatúakká formálta idők folyamán, mint a keletieket a kínai-turkesztáni, indo-iráni centrumokból nyugat felé terjedő, pásztor jellegű szkitha kultúra és másokká, mint a Balkán szlávjait, akik egy ősi középtengeri kultúra területén telepedtek le és akik évszázadok folyamán görög-latin, bizánci, majd pedig mohamedán arab-török hatáson mentek keresztül. Ezt a három kultúrkört világosan kifejezésre juttatja a szlávok népi kultúrája is. A néprajzi kutatások szerint a bolgárok és a szerbek nemcsak a nyugati kultúrájú szlávoktól, hanem az oroszoktól is nagyon eltérnek, ami azt bizonyítja, hogy a kereszténység sem tudta az ősi jellegzetességet megszüntetni s a kultúrköröket egységesíteni.

A szlávok ősi műveltsége azon a fokon, amelyen a VII—XII. századbéli forrásokból, az archeológiai leletekből, az összehasonlító szláv néprajz és nyelv alapján ismerjük, már számos és jelentékeny idegen befolyás kétségtelen nyomait mutatja. Az ősszlávok még ezen hatások után is egy félnomád, primitív szükségletű halász-vadász nép képét mutatják, amely nép azonban már ismerte a földművelés és állattenyésztés kezdetleges formáit. A földművelésben a gótok, állattenyésztésben a török népek voltak a mestereik, ahogy ezt a szláv nyelvek kölcsönszavai bizonyítják. Őshazájuk, a Pripet és Dnjeper erdős-mocsaras vidéke még ma sem nagyon alkalmas földművelésre, annál kevésbbé másfélezer évvel ezelőtt. Szervezetük a VII—X. szd-i formák után ítélve vérrokonságon alapuló törzsi szervezet volt. Ez azonban

nem lehetett nagyon erős, sem állandó, mert az ősi törzsi nevekből alig maradt ránk egy-kettő, a többiek nevüket már az új hazájuk területe, vagy folyója után kapták. Számos ősi törzs nevének eredete homályba vész, a szlávból meg nem fejthető. Így a *cseh*, *lengyel* (*ljach*), *szerb*, *horvát* stb. nevek, amelyeket még nem sikerült megnyugtatóan megmagyarázni. Ezekben az esetekben valószínű, hogy a név valami ismeretlen eredetű hódító törzs maradványa. Figyelemreméltó, hogy az összes szlávoknál, amelyeknél nem történetileg kimutatható idegen nép végezte el a szervező munkát, nem a kétségtelen szláv neveket viselő törzsek, hanem ezek a homályos eredetűek egyesítették a többieket és alakították nemzetekké. A lengyel az egyetlen kivétel. Itt a szervezést egy szláv nevű törzs, a *poljanin* (mezőlakó) végezte s ez adott nevet a nemzetnek (*poljak*), de itt is van egy név, a *ljach*, amelytől mint őstől a lengyelek származtatják magukat, s amely szintén ilyen problematikus nevek közé tartozik.

A politikai szervezet számos kifejezése között van szláv eredetű is (*zsupán*, *zsupa* magy. ispán), de a legtöbbször idegen, különösen germán, mint a *knez*. Germán a *pénz* jelentésű *penedz* is. A hadiszervezet legjellegzetesebb nevei szintén germánok: *vojevoda* a „Herzog” fordítása, az ezredet jelentő *plk* a „Volk”-ból, a *vitez* a Wihingek nevéből való. A hadi felszerelés tárgyainak nevei között a germán mellett számos törököt is találunk. A nyelvészet ezt a megállapítását az archeológiai leletek is megerősítik. A törökökre jellemző felszerelési tárgyakat majdnem minden szláv területről ki lehet mutatni.

A vallásra vonatkozó tudósítások csak a X. században, tehát évszázadokkal az ősszláv korszak megszűnése után kezdődnek, azért csak következtetni tudunk a VI. század előtti vallásukra. Fokozza a nehézséget, hogy nem minden szláv népről vannak értesüléseink. Rendszeres és kimerítő tudósításaink csak az oroszokról és németországi szlávokról vannak. Mindkettő a X—XII. századból, tehát olyan korból, amikor a szlávok új területükön már idegen népek évszázados hatásán mentek át. Az oroszoknál nem tudjuk, hogy nem skandináv kultusznak elszlávosodásáról van-e szó. A németországi szlávok fejlett kultusza minden bizonnyal nem szláv eredetű. Mindezen nehézségeket tekintetbe véve megállapítható, hogy a szlávoknak eredetileg animisztikus vallásuk volt, amely hasonlított a keleti népek meg a magyarok ősvallásához. Ez bár hasonlíthatatlanul szegényebb és primitívebb volt, a természetet és a természeti jelenségeket személyesítette meg, mint a görög, vagy a germán. Ebben a rendszerben a legfontosabb természeti jelenségek voltak a főistenek, a többiek a kisebb istenek, jó szellemek és démonok. Jellemző az ősszlávokra, hogy hadiistenük nem volt. Papi szervezet még nem fejlődött ki, csak kialakulóban lehetett, mert ismertek különböző bűbájosokat és varázslókat. Kultusról semmit sem tudunk. Voltak-e bálványaik az őskorban, nem tudjuk. A X. századi bálványok minden bizonnyal kölcsönzések. Neveik legnagyobbbrésze a törökből ered, (maga a *bolvan* „bálvány” szó is), valószínűleg a használatuk is. Nagy hatással voltak vallásuk kialakulására a szkithák. Ezt a legjobban az isten szó, bog bizonyítja, amely a szlávban iráni eredetű.

írásuk, vagy bármilyen beszédjelölő jelrendszerük nem volt.

A szlávok kereszténységre való térése nem egyszerre, hanem fokozatosan a keresztény népek hatása növekedésének arányában történt. Legkorábban a délszláv népek ismerkedtek meg vele, mert ők már keresztény területre érkeztek. Legkésőbb az oroszok északi részéhez jutott el. A szlávság zöme a X. században tért át a kereszténységre, mint a csehek, lengyelek, oroszok, de a délszlávoknál is csak ebben az időben szilárdul meg a keresztény vallás. A kereszténységre való átérés, mint Európa keletén mindenütt, a szlávoknál is nagy társadalmi megrázkódtatásokkal járt s ott ahol túlgyorsan, különösen idegen népek hódításai nyomán terjedt, a szláv elem pusztulását is hozta magával, mint Keletnémetország területén. Az ősi szokásokhoz, társadalmi berendezkedéshez termelési rendhez ragaszkodó szlávok a pogánysággal védekeztek a germánokhozta új berendezkedés ellen s lassan felőrlődtek a hódító keresztény-germán intézményekkel viselt harcban.

A szlávoknak nyugaton elhelyezkedő részét, mint a nyugati szlávokat és délszlávok közül a szlovéneket és részben a horvátokat, a németek térítették meg. Ezt bizonyítja a katolikus szlávok egész keresztény terminológiája is amellet, hogy a történeti forrásokból is minden kétség nélkül kitetszik. A nyugati szlávok és a déliekből a szlovén és horvát ennél fogva a kereszténységnek latin-germán alakját vették át, míg a déliek másik részét, a szerbet és bolgárt, valamint a keleti szlávokat a bizánci hódította meg. Így tehát Európa kultúrköreinek nagy egységesítője, a ke-

resztény vallás sem segítette elő a szláv kultúregységet. Sőt — az évezredes helyi kultúrszinezeten felül — évszázadokon keresztül olyan éket vert a szláv népek közé, hogy azok idegenebbül álltak egymással szemben, mint Európa bármely más, idegen nyelvcsaládokhoz tartozó két nemzete.

Volt idő, amikor úgy látszott, hogy a bizánci kereszténység a nyugati szlávoknál is el fog terjedni és sikerülni fog az összes szlávokat egy kultúrkörben egyesíteni. Ez a kísérlet Cirill és Metód nevéhez fűződik.

A Nagymorva-birodalom második uralkodója, Rasztiszláv, országára nehezedő német egyházi és politikai nyomás ellen segítséget keresve, 863-ban III. Mihály bizánci császárhoz fordult azzal a kéréssel, hogy küldjön országába szlávul értő papokat. A kora-középkori viszonyoknak megfelelően, amikor az egyházi szervezet az államéval szoros egységet alkotott, ez a lépés elsősorban politikai színezetű volt. A császár kapott az alkalmon és elküldte Rasztiszlávhoz Konstantin és Metód tudós testvéreket, akik görögök voltak ugyan, de mivel Szaloniki környékéről származtak, a városuk közeliében honos szláv nyelvet — egy keletmacedóniai nyelvjárást — gyermekkoruk óta beszélték. Ezek — kiváltkép a képzettebb Konstantin — a görög kisbetűkből néhány keleti betű felhasználásával írást konstruáltak a szláv nyelv hangrendszerére számára és lefordították a szent könyveket a saját szláv dialektusukra. 864-ben a szent-könyvekkel együtt megérkeztek Moráviába és megkezdték működésüket. Azonban az akkor már igen mély gyökeret vert nyugati keresztény szervezet német papjai éles harcot indítottak a testvérek „eretnek”

tanítása ellen. 867-ben Rómában a pápa előtt kellett igazolniuk tanításaik helyességét. A pápa rehabilitálta őket az eretnokség vádjával szemben és megengedte a szláv ritus terjesztését. Mivel Konstantin Rómában meghalt — halála előtt szerzetbe lépett s ott az ismert Cirill nevet kapta — Metód egyedül, most már a pápa engedélyével tért vissza Moráviába s folytatta működését. Helyzete azonban nem javult, mert a német egyház, a szalzburgi egyházmegye nem volt hajlandó Moráviáról lemondani s továbbra is küzdött Metód és a szláv ritus ellen. Sőt most már az uralkodóban is szövetségesükre akadt. Rasztilszláv utóda, Szvatopluk (870—894) ugyanis ellene fordult Metódnak, bebörtönözte, majd Metód halála után (885) tanítványait is kiűzte s egyszersmindkorra véget vetett a bizánci szláv liturgiának a nyugati szlávok területén.

A morva-szlávoknál ez a szláv liturgia jóformán semmi nyomot sem hagyott hátra. Azt látjuk pl., hogy a Cirill és Metód-féle egyházi terminológiának nyoma sincs a nyugati szlávoknál s ha nem volnának hiteles történeti adataink, a kultúrhatásokat olyan híven visszatükröztető forrásból, mint a nyelv, semmit sem tudnánk róla. Ezzel szemben a ránk maradt óegyházi szláv emlékből azt látjuk, hogy az itt készült könyvek terminológiája már nyugati, épen úgy, mint a szertartás is. Ez is amellettszól, hogy a nyugati kereszténység már Metód előtt mély gyökeret vert, s a bizánci már nem volt képes kiírtani, sőt maga volt kénytelen hozzá alkalmazkodni. Még kevésbbé tudta ezt a régi nyugati kultúrterületet Bizánchoz kapcsolni. Jellemző, hogy Bizánc kiküldötteinek Ró-

mában kellett magukat igazolniok, aminek fontosságát az a tény sem homályosítja el, hogy az egyházszakadás hivatalosan csak 1054-ben történt meg. A keleti és nyugati egyház féltékenykedése évszázadok óta tartott s már századokkal korábban éles harcok folytak köztük egy-egy terület megtartása vagy megszerzése érdekében.

A szláv liturgia a Moraviából való kiűzetéssel nem szűnt meg, sőt csak ezzel kezdődött. A tanítványok egy része a horvátokhoz került, ahol a dalmát tengerpart latin kultúrája megállította terjedésében s ott csupán két egyházmegyére korlátozva, mai napig él. Ez a glagolitának nevezett rítus csak nyelvében szláv, liturgiájában teljesen nyugati latin jellegű és semmi köze a görög keleti szláv ritushoz. A tanítványok másik része a bolgárokhoz menekült. Itt, Simeon cár udvarában nyerte el a szláv rítus azt a formáját, amelyben a szerbekhez és az oroszokhoz jutott. Itt alakult át a Cirill-féle ú. n. *glagolita* írás — helytelen elnevezéssel — *cirillica* írássá, amelynek a görög nagybetűk sora az alapja. Szerzője nevét homály fedi. Nem lehetetlen, hogy magának Simeon cárnak is van benne része.

A szlávok ilyenformán a kereszténység felvételével két ellenséges érzelmű és egymástól teljesen eltérő fejlődésű kultúrkörben oszoltak meg. A szlávok kultúregységét ugyan az sem teremtette volna meg, ha történetesen valamennyien a kereszténységnek ugyanazon formáját vették volna át, mert a vallás nem tudta volna a már erősen meggyökeresedett különbségeket megszüntetni, ez a vallási kettészakadás azonban még jobban elmélyítette s ami különösen fontos: tudatossá tette az

eredetileg csak lappangó ellentéteket. A különbségek a közel egy évezredig tartó ellentétes és egymásra kevésbé ható fejlődés következtében igen jelentékennyé nőttek és kiterjedtek az egyéni és a társadalmi élet számos, igen fontos területére. Míg a nyugati szlávok évszázadok során részt vettek valamennyi szellemi mozgalomban, amelyet a Nyugat kitermelt, addig a keletieket ezek alig érintették. Náluk nem voltak küzdelmek az egyház és állam között, mint nyugaton a pápaság és császárság között, amelyek védelmet nyújtottak volna egyfelől az egyház oldalán az állam zsarnoksága, másfelől az állam oldalán az egyház lelki kényszere ellen, amely ilyenformán az egyik oldalon az egyén szabadságának, másfelől a gondolkodás szabadságának, másszóval a modern értelemben vett tudománynak elvéhez vezetett. Nem mentek keresztül az évezredes harcnak az európai ember lelki kialakulása szempontjából olyan fontos fázisain, mint a középkor, a renaissance és reformáció, ellenreformáció, felvilágosodás és demokratikus eszmék, holott ezek minden nyugat-európai népnél mélyreható, a nép széles rétegeit átfogó hatással voltak. A Kelet kereszténysége megmaradt az utolsó római császárok korában kialakult cezaro papisztikus rendszerben a legújabb időkig. A keleti egyház teljesen összenőtt az állammal, nem volt sem érdeke, sem módja az uralmi rendszerrel szemben védelmébe venni híveit, nem adhatott lökést a szociális gondolkodás kifejlődésének, mint a nyugati. Az állam viszont nem pártfogolhatta az egyház szellemi rigorozitása ellen lázadókat, mert csak saját maga érdekeivel szállt volna szembe. Míg tehát Nyugaton az egyház és

az állam versengése, örökös küzdelme a szellemi erők teljes megfeszítését követelte, amely végeredményben a tudományok és művészetek hatalmas fejlődését eredményezte, Keleten a kettőnek szoros kapcsolata útját állta minden szellemi és társadalmi megmozdulásnak és minden újításnak. Ezek a különbségek legkirívóbban a művészetek terén jelentkeznek. A nyugati egyház felkarolta és támogatta, vagy legalább is utólag elismerte és szorgálatába állította az összes komoly művészeti irányokat, amelyeket a nyugateurópai ember fejlődése során kitermelt. A keleti egyház mereven elzárkózott és elzárkózik ma is minden szellemi alkotás elől, amelynek stílusa és felfogása eltér a bizánci korból hagyományozott és évszázadok óta lélek nélkülivé merevedett stílustól. A művészet terén, ezen az emberiség szellemi világát és lelkiségét híven visszatükröztető területen, a nyugati és keleti szlávok között óriási szakadék tátongott a legutóbbi időkig. A nyugati kereszténységhez tartozó szlávok művészetének fejlődése jelentéktelen s a lényegét alig érintő helyi színezettől eltekintve, azonos a nyugateurópai népek művészetével s kiterjedt a művészetek minden ágára. Az építészet, festészet, szobrászat ugyanazokat a fejlődési fokokat mutatja, mint a többi nyugati nemzeteknél. Igaz, sok esetben nehéz eldönteni, hogy az egyes művészi alkotások a szláv elem, vagy a köztük lakó német, illetőleg olasz lakosság termékei-e, azaz, hogy ezeket a szlávok vagy a nem-szlávok lelki megnyilatkozásának kell-e tekintenünk. Akármint van is, bizonyos, hogy a szláv elem magának érezte ezt a művészi ízlést s művészi megnyilatkozása ugyanazon a formanyelven történt és

ugyanazt a lelki tartalmat fejezte ki, mint a nem-szláv lakosság művészete. Némi eltérő jellegük csupán a népművészeti alkotásoknak van, de itt is csak a Nyugattól távolabb eső területen.

A keleti kereszténységhez tartozó szlávok művészete a multban jóformán csak az építészetre korlátozódott. A szobrászat a keleti egyház szigorú tilalma miatt meg sem indult. A görög-keleti vallású népeknek nincs régi szobrászatuk. A festészet nem tudott kifejlődni, mert a keleti egyház nem tűrt semmiféle változtatást az átvett bizánci stíluson, az egyéniség megnyilatkozását a vallásos jellegű képeknél, mint a szent helyek profanizálását, teljesen elfojtotta. A szellem szabad megnyilatkozásának egyetlen területe maradt az építészet. A templomok stílusa csodálatosképen sokkal később állapotodott s merevült meg, mint a szentképeké. Ezen az egyetlen művészi területen különösen az oroszok fejlődése figyelemreméltó. Népi és különösen keleti motívumok felhasználásával alakult ki napjaink sajátos orosz templomi stílusa. Ezen a téren az oroszoknak számos igen értékes alkotásuk van. Figyelmet érdemel a kis-orosz fatemplomok stílusa is, bár ezekben már határozott nyugati jellegek is észlelhetők. A keleti vallású szláv nemzetek modern művészete, amely már a Nyugat formanyelvén nyilatkozik meg, semmi kapcsolatban sincs a régivel.

A szlávok kultúrkülönbségét fokozta a lényegesen eltérő történelmi sorsuk is, amely a területük földrajzi fekvésével függ össze. A nyugati szlávok kultúráját sohasem fenyegette komoly veszély, mert vesztés háborúk esetén is rokon kultúrájú nép győzedelmeskedett rajtuk, amelynek sem

szándéka, sem érdeke nem volt az elfoglalt terület kultúrformáit kiirtani. Keleten azonban a kereszténységgel terjesztett nyugati és közép-tengeri — igaz, némiképen idegennek maradt — kultúra eredményeit egy évezreden keresztül újra és újra megsemmisítették kisebb-nagyobb mértékben a Nyugatra törekvő, teljesen idegen műveltségi körhöz tartozó ázsiai nomád népek. Amellett, hogy gazdasági tekintetben vissza-vissza vetették őket a rabszolga-gazdaságnak, Nyugaton már évszázadok óta túlhaladott formájára, társadalmi és politikai tekintetben még jobban erősítették a bizánci kereszténységgel meggyökeresedett cezaro papisztikus irányt a maguk erősen központi szervezettségével. Igen valószínű, hogy az Oroszországban — a múltban és a maiban egyaránt — ismert abszolutista deszpotizmus inkább a mongol uralom öröksége, mint a bizánci kultúrhatásé, amely végre is nem volt olyan eleven, hogy ilyen mélyen meggyökeresedhetett volna. A szintén görög vallású tatár uralom előtti Kievi-Oroszország decentralizációját összehasonlítva Moszkva erős központi szervezettségével, inkább amellet szól, hogy ez az utóbbi inkább tatár, semmint görög hatás eredménye.

A területek földrajzi adottsága, de az eltérő politikai és társadalmi fejlődés is okozta, hogy míg Nyugaton az ipar és kereskedelem fejlődött és ez a nép széles rétegeinek függetlenséget, jólétet, magas civilizációt és kultúrát teremtett, amelyből a mai nyugati polgári kultúra alakult, Keleten a terület földrajzi determináltsága és az ipar és kereskedelem fejlődésére végzetesen káros nagy kataklizmák miatt a nép megmaradt az agrár-jelleg mellett, nagyon primitív kultúrával és még

primitívebb civilizációval, amelynek szociális fel-emeléséért nem harcolt és emberi öntudatát nem ébresztgette a feudális urak hatalmát döngető polgári osztály, mint Nyugaton, mert itt Keleten az ipar és kereskedelem parányi volta miatt ez az osztály nem alakult ki. Az orosz paraszt a bolsevizmus előtt igen sok helyen teljesen jogtalan személy és urának tulajdona volt, majdnem úgy, mint Nyugaton 1000 körül.

A keleti szlávokat érték ugyan nyugati kultúrhatások a középkorban is, de ezek az akkori zárt, erősen vallási jellegű kultúrák idejében nem érhettek el jelentősebb eredményeket. Utóbb, különösen a XVI. századtól kezdve, a hatások elevenebbek, különösen a kisoroszra és fehéroroszokra a lengyel uralom kiterjeszkedésével. Nagy jelentőségüvé azonban csak a Nagy Péter által megindított reformkorszak óta váltak. Oroszország tudatosan a Nyugathoz csatlakozott, amit lehetővé tett a felvilágosodásnak a vallási különbségeket áthidaló világias szelleme. Ekkor indult meg az a mozgalom, amely a keleti életformáknak, társadalmi berendezkedésnek és ezek függvényének, a keleti mentalitásnak nyugati szellemű átalakítását tűzte ki céljául. Ez azonban mindezideig nem sikerülhetett, mert az évszázados eltérő fejlődés okozta formákat és lelki struktúrát nem lehet márrólholnapra megsemmisíteni és helyükre a merőben idegent meghonosítani. A nyugati hatás csupán a felszínen maradt s jóformán csak két kicsiny csoportra: az orosz arisztokráciára és a városok ipari munkásságára szorítkozott. Az orosz tömegek lelkéhez nem tudott férkőzni. Oroszország megmaradt keleti jellegűnek. Ez a keleti jelleg

kiütözik az annyira sajátos nyugateurópai gondolatnak, a szociáлизmusnak és kommunizmusnak oroszországi megvalósításánál is. Az eszme, a célkitűzés nyugati, de a megvalósítás módja és eszközei keletiek. Az egyénnek teljes háttérbeszorítása, az etatizmusnak minden más érdek rovására való kíméletlen és eszközökben nem válogató tobzódása kétségtelenül elárulják, hogy a bolsevizmus a kormányzat módszerét a cári Oroszországtól és végső fokon a mongol kánoktól örökölte. A politika iránya és a vezető osztály megváltozhatott, de a kormányzás formája és szelleme a régi maradt, bizonyítékaul, hogy ezek évszázadokon keresztül kialakult kulturától függnék s máról-holnapra meg nem változtathatók.

A balkáni szlávok keleti jellege nem ütközik ki ilyen élesen, mivel ma már mind csatlakoztak — legalább is formálisan — a nyugati civilizációhoz s vezető embereik igyekeznek a keleti formákat mind jobban eltüntetni. A szerbek nyugatosodása a magyarországi szerbek révén indult meg a XVIII. században, de természetesen még igen távol állanak a Nyugattól. Az évszázadok óta beléjük gyökerezett bizánci kultúrának és a török mohamedán befolyásnak átformálásához még hosszú idő szükséges. A szerbeknek a nyugati délszlávokkal való közös állami kapcsolata bizonyára elő fogja segíteni ezt a folyamatot, de a mostani forma, a szerbek diktatúrája a nyugatiak felett, ennek nem kedvez, mert a szerbség most inkább a saját keleti formáit igyekszik a horvátokra és a szlovénekre rákényszeríteni.

Az az általánosan hirdetett gondolat, hogy a szláv liturgiának nagy szerepe van a szlávok be-

olvasztó képességében s igen áldásos volt a szláv kultúra szempontjából, nagyon kétes értékű. Tény, hogy a görögkeleti szlávok igen sok népet olvasztottak magukba, de ezt hiba volna a szláv vallásnak tulajdonítani. Elszlávosítottak népeket, mint a balkáni kuco-vlachokat, de ezek nem alkottak összefüggő nagy tömegeket, hanem apró csoportokban telepedtek a szlávok közé s beolvadásuk egész természetes folyamat eredménye, amelyet némiképp gyorsított a szláv papság és liturgia. Ellenben nem lett szláv a XVI. századig szláv liturgiájú erdélyi oláh, sem a moldvai és a havasföldi, mely a szláv liturgiát a XVIII. századig megőrizte. Hogy Oroszországban a nem-szláv népek olyan hamarosan oroszosodnak a keleti kereszténység átvétele után, annak kevésbé maga a vallás, mint inkább az az oka, hogy az oroszok ezekkel a népekkel szemben nagyobb tömeget jelentenek és nagy részben azért, mert az oroszország ezekkel szemben egy magasabb, élet- és átütőképesebb kultúrát képvisel. Ezen népek szemében az oroszhoz való csatlakozás magasabb kultúránívó, előkelőbb társadalmi fok elérését jelentette. A keleti kereszténység Nyugat felé akkor kezdett tért hódítani, mikor itt háborúk és a gazdasági rendszer megváltozása következtében szomszédaik életereje nagyon gyöngült. Hogy a szláv liturgia egymagában nem jelent nagy nemzetfenntartó erőt, bizonyítják a magyarországi középkori rutén és a török uralom utáni szerb telepek az Alföldön és a Dunántúl, amelyek szláv liturgiájuk ellenére is majdnem nyom nélkül eltűntek. A Hajdúság görög vallású tömegeit szláv rítusuk sem tudta megmenteni az elmagyarosodás-

tól. Ezek — és számos más példa is — mutatja, hogy a liturgikus nyelv nemzetfenntartó jelentősége nem olyan nagy, mint általában hisszük.

Az irodalmi élet kifejlődését a szláv nyelvű ritus nem csak nem segítette elő, hanem egyenesen megakadályozta. A IX. századi fokon megkövesedett macedón nyelvjárás, amely az egyházi szláv liturgiában néhány lokális változástól eltekintve a mai napig él, évszázadokig hivatalos nyelve volt a görög vallású szláv államoknak s szétválásuk az egyház és állam szoros kapcsolata miatt sokkal nehezebben ment végbe, mint bárhol Nyugaton. Ez a nyelv minden szláv népnek idegen volt, még a bolgároknak is, hiszen az élő beszéd itt is állandóan fejlődött, változott s mindig jobban különbözött az egyházi ritussal lerögzített nyelvtől. Ez mint egyházi nyelv, sokkal kevésbé volt fejlődőképes, mint bármely irodalmi nyelv. Az egyházi nyelv nem tűri meg a legkisebb változtatást sem, mert abban profanizálást és megszenteltségtelenítést lát. Másfelől azonban nem volt az élő beszédnél annyira idegen, mint például a latin mellett a nyugati nemzeteké s ezért nem érezték annyira szükségét nemzeti nyelvű irodalom megteremtésének mint a Nyugaton. Egy köz- és irodalmi nyelv számára azonban alkalmatlan volt, mert hiányzott az élettellel való kapcsolata. Nem is alakult ki belőle seholsem irodalmi nyelv. Ez itt a szláv ritus területén is, mint mindenütt, élő, beszélt dialektusokból fejlődött, de lényegesen később, mint a latin ritusú katolikus szláv nemzeteknél.

A keleti vallású szlávok közül legkorábban az orosz irodalom indult fejlődésnek. A többi szláv

ritusú nemzeteknél azonban csak a XIX. században, a nemzeti ébredés korszakában valósult meg a nemzeti nyelvű irodalom eszméje, olyan stádiumban, amikor az egyes nemzeteknek már tekintélyesebb számú világi intelligenciájuk volt, amely az egyházi nyelvtől való függetlenítést végre merte hajtani és meg tudta védelmezni kísérletüket az egyház és a közvélemény elkeseredett támadásaitól.

A nagyorosz irodalmi nyelv kezdetei ugyan korábbi időkre nyúlnak vissza, amennyiben oklevelek és más világi természetű emlékek már régebben szakítanak az egyházi szláv nyelvvel és a moszkvai beszélt nyelven vannak írva. Ez azonban nem volt általános, és nem volt jelentős. Csak a XVIII. század folyamán Nagy Péter cár által felidézett nyugatos mozgalom hívta életre a nagyorosz irodalmi nyelvet. De még ez a nyelv sem tudott hosszú ideig teljesen szakítani az egyházi szláv nyelv befolyásával. Csak a XIX. század elejétől szorulnak ki az egyházi szláv nyelvi formák és adják át helyüket az orosz népnyelvnek és ekkor válik véglegessé a mai irodalmi nyelv. Az orosz irodalom a késői kezdet ellenére hatalmas lendületet vett s alig két évszázad után világviszonylatban is igen előkelő helyet vívott ki magának. Puskin, Turgenyev, Csehov, Tolsztoj, de kiváltképen Dosztojevszkij a világirodalom legnagyobb egyéniségei között foglalnak helyet. Az irodalom egyébként az egyetlen terület, amelyen az orosz szellem fontos új színnel gazdagította az európai műveltséget.

A kisorosz irodalmi nyelv — a mint már említettük — a lengyel fennhatóság alatt álló Volhinia nyelvjárásaiból alakult a keleteurópai nem-

zetek általános magára eszmélése idején, a XIX. században. Legnagyobb költőjük Sevcsenko. Rajta kívül a kisorosz irodalomnak nincs jelentősebb, a kisoroszk körén túl kiemelkedő írója. Fokozott mértékben vonatkozik ez a fehéroroszok irodalmára, akik csak a XX. század óta bírnak irodalmi nyelvvel. A szerbek irodalmi nyelvét Vuk Karadics alapította, amikor az addigi orosz-egyházi szláv nyelv helyére a saját nyelvjárását, a délhercegovinai *sto*-nyelvjárást tette, míg a bolgároknál a kelet-bolgár nyelvjárás fejlődött azzá. Irodalmi érték tekintetében még egyik sem alkotott jelentőset.

Míg tehát a szláv liturgiájú szlávok irodalmi nyelvei és irodalmi élete alig 200, illetve csak 100 éves múltra tekintenek vissza, a nyugati latin rítusú szlávok irodalmi nyelveinek kezdetei a középkorban gyökereznek. A cseheknek — nem számítva a tisztán egyházi szükségleteket kielégítő egyházi irodalmat, amely már a XII. században kezdődik — igen fejlett irodalmi életük és nagyon értékes irodalmuk van a XV. században, a huszitizmus idejében. Bár a cseh irodalom a fehérhegyi csata után az önállósággal együtt aláhanyatlik, az irodalmi nyelv köznyelvként tovább él és a XIX. századi nemzeti újjáéledéssel ez is föléled. Ettől kezdve igen élénk irodalmi élet alakult ki. Ennek ugyan nincsenek kimagasló, európai jelentőségű egyéniségei, de nagyon eleven kapcsolatai vannak az európai irodalmakkal. Igaz, ez némileg az eredetiség rovására esik s eredményezi, hogy a cseh irodalomnak — a csehek magas kultúrszínvonala ellenére — nincs sajátos színe és zamatja. Legkiválóbb íróik Jaroslav Vrchlicky és O. Brezina.

A lengyel irodalmi nyelv kezdetei szintén a

középkorba nyúlnak vissza, kb. a XIV. századba és a XVI. századig már pezsgő irodalmi élet fejlődik. A XVII—XVIII. századok folyamán ugyan lehanyatlik, de a XIX. században a szétdarabolt-ság ellenére is nagy virágzásnak indul és megtalálja útját a külföldre is. A lengyel irodalom az orosz után — amelyet azonban nem ér el — messze kimagaslik a többi szláv irodalmak közül. Számos értéket adott a világirodalomnak. Legkimagaslóbbak s legismertebbek közöttük Adam Mickiewicz, Sienkiewicz és a Nobel-díjas Rey mont.

A szlovén irodalmi nyelv kezdetei későbbi időkből valók, mert önálló politikai szervezet hiánya miatt nem volt mi körül kikristályosodnia, de így is a reformáció korában kezdődött. Igaz, hogy az új irodalmi nyelv a később tárgyalandó illirizmus hatása alatt a horvátok nyelvéhez közelebb álló keleti nyelvjárásokra tolódott át és elvetvén a régi helyesírást, a horvátoknál Gáj által bevezetett cseh helyesírást fogadta el. A szlovének még nem tudtak jelentős értéket kitermelni. A horvátok irodalma — ha horvátoknak nevezzük az összes nyugat-balkáni katolikus szlávokat — két központból fejlődött. Az egyik a dalmáciai városok fejlett kulturális légkörében már a középkorban kezdődött s a XVI—XVII. századok folyamán magas nivót ért el különösen Raguzában (Gundulic és Palmotic a legkiválóbb egyéniségek). A másik központ, a tulajdonképeni Horvátország, Zágráb székhellyel és annak nyelvén a XVI. századtól kezdve szintén kialakított egy irodalmat, amely irodalmi érték tekintetében nem áll ugyan olyan magas fokon, mint az előbbi, de jelentősége le nem

kicsinyelhető. A XIX. század elején a pánszlávizmus hatása alatt keletkezett illirizmus mozgalma elvetette ezt a Zágráb-környéki eredetű irodalmi nyelvet és a raguzai nyelvet juttatta diadalra Zágrábban is, míg a magyar eredetű helyesírást cseh mintára alakította át. Ez az új irodalom még nem tudott ugyan nemzetközi értéket kitermelni, de délszláv viszonylatban a legjelentősebb.

A tótok irodalma a reformációval kezdődik, de mivel a reformációt a csehek terjesztették, ennek az irodalomnak, valamint a luteránus egyháznak istentiszteleti nyelve a cseh lett. Idők folyamán ez a cseh nyelv „luteránus” nyelvnek tűnt föl a katolikus tótok előtt és azért a katolikusoknál nem is sikerült meggyökeresednie. A XVIII. század felvilágosodott eszméinek és a magyar nyelvújító törekvéseknek hatása alatt kísérlet történt egy különálló tót irodalmi nyelv kialakítására, amely azonban csak a katolikusoknál terjedt el s nem sokáig élt. A mai tót irodalmi nyelvet a XIX. század ötvenes éveiben a pozsonyi tót tanulóifjúság kezdeményezésére a turóc-liptói nyelvjárások alapján luteránusok alapították s ezzel lehetővé tették mindkét vallásúakkal elfogadtatni. A tót irodalom szép fejlődésnek indult.

A lauzici szorbok irodalma szintén a reformáció idején kezdődik. Mivel azonban a szorboknak sem politikai egységük — alsólauziciak Brandenburghoz, a felsőlauziciak pedig Szászországhoz csatoltattak — sem kultúrközpontjuk nem volt, sőt vallás szerint is megoszlottak, két irodalmi nyelv fejlődött ki náluk.

NEGYEDIK FEJEZET

A SZLÁVOK TÖRTÉNETE

Az ősszlávok történetét nem ismerjük. Nincsenek írott tudósításaink róluk az avarok betöréséig, de még akkor is jobbra csak a bizánci krónikások számára közelebb levő délszlávokról. Régebben, az előző századok latin-görög íróinak munkáiból csak arról értesülünk több-kevesebb határozottsággal, hogy hol és milyen népek szomszédságában laktak. Ezeken az egész halvány nyomokon kívül csak maga a nyelv és az archeológia nyújt valamelyes útmutatást. A szláv nyelvek gót jövevényszavai azt bizonyítják, hogy a szlávok még az ősszláv korban a gót nyelv befolyása alatt állottak. Mivel a gót jövevényszavak vallási, de különösen állami és hadi élet köréből valók, nagyon valószínű, hogy a szlávok hosszabb időn keresztül a gótok uralma alatt állottak, amely Kr. u. III. század körül a Visztulától a Dnjeperig terjedt s így a szláv területet is magába foglalta. A gótok uralmát keleten a hún betörés döntötte meg. Így a gótok szlávok feletti uralmának is ez vetett véget. Hogy a hún fennhatóság kiterjeszkedett-e a szlávokra, nagyon kérdéses. Némelyek, mint pl. a cseh archeológus és őstörténész Niederle, elfo-

gadják ezt különösen Priscos Rhethor tudósításának egy helye alapján, ahol Priscos elbeszéli, hogy a húnok területén lakó nem-húnok *μεδος*-szal vendégtették meg őt, valamint Jordanes VI. századi gót történetíró feljegyzése alapján, hogy Attila halálakor halotti tort, *stravá*-t ültek. A két szót szlávnak magyarázzák. Bár ez nem lehetetlen feltevés, hiszen a húnok Ázsia belsejétől kezdve Magyarország területéig, sőt azon is túl minden népet alávetettek s ragadtak magukkal nyugatra, így szlávok is lehettek a hún birodalom népi kaleidoszkópjában, ez a két szó még nem elegendő bizonyíték rá, annál kevésbé, mert a *medos* a dákból, a *strava* a germánból (a német Strafe „tor”) is magyarázható.

Szlávokról szóló tudósítások az avar betöréssel kezdődnek. Tudjuk, hogy a mai oroszok, az összes délszlávok és a csehek avar alattvalók voltak. A délszlávokról azt is, hogy a Balkánon való letelepedésüket a bizánci birodalom határainak az avarok által való áttörése tette lehetővé. Avar uralomról a németországi szlávok és lengyelek fölött nem tudunk, de ez talán csak onnan van, mert ezek a területek az akkori kultúrvilágtól igen messze estek. Az a tény azonban, hogy az avarok neve minden szláv nyelvben megmaradt (obor, olbrzym) és óriást jelent, amellet szól, hogy az összes szlávok az avarok alattvalói voltak. Az is lehet, hogy az avarok elől menekülve hagyták el tömegesen hazájukat. Mindkét felfogásnak vannak szláv hirdetői is. De minden jel arra mutat, hogy a szlávok az avar uralom alatt hagyták el ősi lakóhelyüket és kerültek mai területükre. Erre mutat az a negatívum, hogy az avarok előtti idő-

ből a szlávokról sem Közép- sem Déleurópában nincs biztos értesülésünk. Az avarok tehát meghódítva a szlávokat, mint szolgálkat és fegyvertársaikat magukkal hozták volna Középeurópába s határvédelmül a birodalom szélein telepítették volna le. A vezető elem azonban itt is az avar maradt, ahogy ezt a forrásokból látjuk. Ez a feltevés megmagyarázza azt a különben érthetetlen jelenséget, hogy a germánok a Kr. u. VI. században elhagyják keletnémetországi, cseh- és morvaországi lakóhelyüket és nyugatra vándorolnak. Egy félig földművelő nép, mint amilyen a germán-ság volt ez időben, ok nélkül és szépszerével nem hagyja ott otthonát. Még a pásztornépek vándorlását is klimatikus viszonyok megváltozása és külső kényszer idézték elő. Mivel pedig abban az időben más népmozgalomról nem tudunk, csak az avaréról, el kell fogadnunk, hogy a germán-ságot az avar hatalom szorította ki nyugatra. Az a vélemény, hogy a szlávok a maguk erejével foglalták el a német-ség területét, nagyon kevésbé valószínű, mert a germánok hadi szervezete magasan felette állt a szlávokénak. Ez a feltevés csak akkor volna helytálló, ha a szlávok egységes katonai és politikai szervezetben támadtak volna. Ennek az egységnek semmi nyoma. Ellenkezőleg azt látjuk, hogy a németországi szlávok a IX—XI. századokban egész apró törzsekre voltak oszolva, egy központi organizációnak minden nyoma nélkül, amely a német visszahódítást aztán rendkívül megkönnyítette.

Nehéz volna enélkül az avar elmélet nélkül megérteni a hirtelen és óriási szláv expanziót is. A szlávok akkor már félig letelepedett, tehát már vándorlásra kevésbé hajlamos nép voltak. Annál

bámulatosabb, hogy minden irányban hazájuktól ezer kilométerekre vándoroltak volna el, holott az esetleges nagy népszaporulat esetében is elég teret találtak volna hazájuk közvetlen közelében is. Értelmetlen volna az a nagy lendület, amellyel a szlávok a VI. században ősi otthonukat elhagyják, hacsak föl nem tételezzük, hogy hazájukat valami szörnyű kataklizma érte, valami a belső-ázsiai sivatagok kiszáradásához hasonló változás, amely lehetetlenné tette volna további megélhetésüket. Ennek nyoma sincs. Minden amellet szól tehát, hogy a szlávok nem jószántukból, hanem egy hódító hatalom parancsa folytán kerültek a hazájuktól távol fekvő középeurópai és balkáni lakóhelyükre.

A szlávok nyugat és délfelé való terjeszkedése hihetetlen nagy területekre kiterjedt. Nyugaton elárasztották Lengyelországot, Sziléziát, Csehországot, a mai Németország egész keleti részét az Elbe folyóig. Sőt tovább is találunk nyomokat, pl. Bajorországban. Délen nemcsak a Balkánnak mai szláv részét lepték el, hanem lenyomultak Tesszáliába, Epiruszba, sőt Peloponneszba is. A délszlávok nyugati határa mélyen belenyúlt az Alpokba és északfelé Stájerországon, Alsó- és Felsőausztrián keresztül közvetlenül érintkeztek a mai csehek őseivel, Pannónián keresztül pedig a tótokéival. Nem szabad persze azt gondolni, hogy ezen az óriási területen a szlávok egyedül és sűrűn laktak. Az őslakosság egy része, a földhöz ragadt nép továbbra is megmaradt ősi földjén s időök folyamán beleolvadt a szlávságba, ahol a szlávság alkotott nagyobb tömeget és beolvasztotta magába a szlávokat, ahol ezek kisebbségben voltak. A

szlávok csekély volta kitűnik a későbbi német kolonizálásból is. A nyugati és déli szlávok a történelem folyamán a VI. században elfoglalt óriási területüknek nagy részéből kiszorultak. Legnagyobb veszteségeket szenvedtek a németországi és ausztriai szlávok. A frank, illetőleg a német-római birodalom az apró, helyi törzsszervezetekben élő szlávokat egymás után meghódította s néhány évszázad alatt gyarmatosítással majdnem teljesen elnémetesítette. Ez természetesen nem valami tudatos németesítési politika, nem valami szláv gyűlölet eredménye, hanem a középkori gazdaság szolgáltatmányokon alapuló rendszerének folyománya. Ennek tipikus példája a papi tized és a földesúri kilenced fizetés. A németiség magasabb mezőgazdasági kultúrájánál fogva nagyobb hozammal dolgozott s azért a föld urai szívesen telepítették le birtokaikon, hiszen ez a tizedekből, illetve kilencedekből és hasonló részszerződésnyokból álló jövedelmüket tetemesen növelte. Hogy a német telepítés nem volt „nemzeti”, hanem gazdasági politika eredménye, bizonyítja az is, hogy a német telepéseket nemcsak német fejedelmek és földesurak, hanem a szlávok és a magyarok is szívesen látták, sőt minden módon csalogatták. A kelet-németországi első telepéseket is még a szláv fejedelmek hívták be. Naív és történelemellenes beállítás tehát a németiség telepítését mint a szlávság ellen vezetett szisztematikus írtó hadjáratot feltüntetni, mert a középkorban ez ismeretlen volt. A szláv — különösen a cseh, lengyel, orosz — publicisztikában, sőt sokszor a tudományban is ezzel a nézettel lépten-nyomon találkozunk.

A magyar honfoglalással és Moldvának, Havas-

alföldnek az oláhok által való benépesítésével a szlávok aránylag keveset vesztek. Magyarország területén, mint az avarok központi székhelyén szláv aránylag kevés volt. Valószínűleg csak mint az avarok szolgaszemélyzete kerültek ide. A honfoglaláskor a Dunántúl, az Alföldön és Erdélyben talált szlávokról nem biztos, hogy a VI. század óta laktak-e ott, vagy pedig csak később szivárogtak-e be a Balkánról és észak felől. Történeti források híján ezt a kérdést eldönteni nem lehet. Néhány szláv tudós a szlávok megjelenését Magyarországon már Kr. u. I. évszázadra teszi. Van néhány helynév a görög-római emlékekben, amelyek szerintük szlávok. Így pl. a Balaton (*Pelso*), krassó-megyei Cserna, Berzava folyók latin nevében (*Dierna*, *Bersobio*) és másokban szláv elnevezéseket látnak. Az elfogulatlan tudósok azonban egyöntetűen illír, illetve dák neveknek magyarázzák ezeket, amely neveket aztán a későbbi szláv lakosok népetimológiával szlávosították el.

A keleti szlávok, vagyis az oroszok expanziója nem az avar uralommal függ össze, amely tudvalevőleg nyugat felé irányult. Az avarok keleti uralmának a VII. század elején véget vető kazárok a keleti szlávokat felszabadítják az avar uralom alól, de minden valószínűség szerint maguknak vetik alá s megnyitják a kelet felé való terjeszkedésük lehetőségét. Valószínűleg ugyanúgy erőszakkal kerültek kelet felé, mint a nyugati és déli szlávok nyugatra és délre az avarok által. Kétségtelen, hogy az orosz-szlávok kelet felé való terjedése a kazár birodalom nyugati expanziójával egyidejű. A kazárok egy részüket kétségtelenül szolgálknak hurcolták magukkal keletre, másik

része elmenekült előlük észak és északkelet felé. Az a tény, hogy a mai orosz-lengyel nyelvhatáron nem találunk átmeneti nyelvjárásokat, mint egyébként mindenütt másutt, ahol szláv nyelvek érintkeznek egymással, arra vall, hogy a lengyel és az orosz nyelv kialakulása idején a két nép nem érintkezett egymással, hanem csak akkor került egymás közelébe, amikor a két nyelv eltérő sajátosságai teljesen kifejlődtek. Mivel pedig ez a határterület épen a szlávok őshazájának területe, a fenti tényből arra lehet következtetni, hogy a szláv őshazában huzamosabb ideig — néhány évszázadig — nem laktak szláv népek. Azt nem lehet feltenni, hogy a szlávok jószántukból ürítették volna ki ősi lakóhelyüket, hiszen az őshaza nem ment át közben semminemű klimatikus változáson, amely az ősszlávok megszokott életét lehetetlenné tette volna. Csak azzal magyarázhatjuk, hogy az elvándorlás egy idegen nép parancsára, vagy nyomására történhetett.

A keleti szlávok a X. századig, a kazár birodalom hanyatlásának idejéig, már elérték az Oka és a Don folyókat, sőt voltak olyan messze eső szigeteik, mint a Tamán-félszigeti *Tmutorokany* város az Azóvi-tenger partján. A rabszolgákként elhurcolt szlávok itt a rabszolgakereskedelem központjában idővel többségre tettek szert s a kazár hatalom gyöngülésével önállóságot vívtak ki maguknak. Ez a példa rávilágít a keleti szlávok terjeszkedési módjára. Ilyen módon a szlávok az egész kazár birodalomban elszaporodtak. Másik részük azonban, amelyik észak felé menekült, balti-finn területen megalapítja Novgorod várost, amelynek az orosz-ság megszervezésénél nagy szerep jutott, mert

innen indult ki a skandináv hódítás, amely az összes keleti szlávokat egy államban egyesítette. Novgorodnak egyébként Észak eloroszosítását is lehet köszönni. Évszázados kolonizálással kiszorította a finniséget Északoroszországból és olyan korban, amikor a többi orosz törzsek lengyel, illetve tatár fennhatóság alatt álltak, az Uralig és a Fehér tengerig terjeszkedett.

Az európai Oroszország eloroszosításának számos oka volt. Így pl. az éghajlat nagy szélsőségeinek is köszönhető. Az időszakonként fellépő nagy szárazságok éhínséget okoznak s a népet kivándorlásra késztetik. Nem kis mértékben volt gyarmatosító tényező az orosz bojárok barbár kegyetlensége, amely elől a muzsik inkább tatár területre menekült. Az így oroszjá vált területeket az orosz fejedelmek meghódították s hozzácsatolták birodalmukhoz. A hazai rutének ugyanígy menekültek lengyel uraiktól és álltak magyar urak szolgálatába, akik a lakatlan Északkeleti Felvidéken levő birtokaikat népesítették be velük. Végül voltak katonai természetű telepítések, határőrség szervezése, mint a kozákság. Itt meg kell jegyezni, hogy a kozákság eredetileg lengyel határőrség volt a tatárok ellen, de pravoszláv vallású lévén, az orosz-lengyel ellentétek kiélesedésekor a lengyelek erőszakos katholizálása miatt a pravoszláv oroszokhoz pártolt át. Kozák határőrség aztán másutt is alakult. Az oroszok Szibéria meghódítása után Szibéria több pontján is letelepítették őket, nagyobb tömegekben különösen az Amur folyó partján a kínai határ védelmére. Egyébként Szibériát tudvalevőleg száműzöttekkel kolonizálták.

A szláv népek ezen roppant területen, a Volgá-

tól az Elbáig és a Balti tengertől az Égei tengerig terjedő Európa nagyobb felét alkotó részén a rajtuk uralkodó avar, illetve kazár hatalmak megdőlése után apró törzsekre szakadva éltek évszázadokon keresztül, amelyek nem kerültek ismét idegen uralom alá. Ezalatt az idő alatt — a VI. századtól a XI.-ig megy végbe az a folyamat, amely végeredményben a mai szláv nemzetek kialakulásához vezetett. A folyamat nem látható mindenütt egyformán világosan. Mivel ebben a korban csak a görögségnek van szélesebb, a saját határai-
kon túlra is kiterjedő érdeklődése, évszázadokon keresztül csak az ő tudósításaikra vagyunk utalva. Azonban tőlük is csak közvetlen szomszédságuk eseményeiről értesülünk. A görög érdekszférától távolos nyugati szlávokról csak jóval későbből, a X. századból vannak tüzetesebb ismereteink.

Az a szláv nemzet, melynek államalakulatáról a legelőbb értesülünk, a *bolgár*. Egy bolgár-török törzsszövetség, az avar birodalom ellen intézett többszörös támadás után a kazároktól szorítva Asparuch vezetése alatt 679.-ben betört a Balkánra, legyőzte az itt uralkodó avarokat és a mai Bulgária területén évszázadokig tartó birodalmat alapított. A bolgárok az avarok uralmának romjain hatalmukat a Balkán egész északi részére, sőt Erdélyre és a magyar Alföldre is kiterjesztették. Ez a hódító török vezető elem, csekély száma következtében két évszázad alatt teljesen elszlávozott. Míg a bizánci források a VIII. században is megkülönböztetik a bolgárokat a szlávoktól, már a IX. században ez a megkülönböztetés megszűnik jeléül annak, hogy a nyelvi különbség is elenyészett. A IX. századi Simeon cár udvara

már teljesen szláv, sőt a szláv liturgia és irodalom hatalmas propagátora. A bolgár birodalom azonban nem tudott a bizánci birodalom nyomásának ellentállni, a X. században kezd hanyatlani s 1019-ben teljesen Bizánc fennhatósága alá kerül. A második Bulgária 1186-ban Asen János uralkodása alatt jött létre és tekintélyes szerepet játszott a Balkán történetében különösen a latin császárság idejében. Azonban Bizánc és Magyarország közé ékelve mindinkább gyengült, a XIII. és XIV. században magyar hűbéri tartomány lett, míg a török 1393-ban el nem foglalta. A török uralom alól csak az 1878. évi berlini kongresszus szabadította fel. 1885-ben egyesítette Kelet-Ruméliát, az 1912/13-as Balkán-háborúban Macedóniát és az Égei-tenger partvidékét is, de ezeknek legnagyobb részét a második Balkán-háborúban a szerbek és görögök javára elvesztette.

A délszláv népek közül a horvát nemzet és állam kialakulása a legproblematisabb, bár aránylag elég jól vagyunk róla informálva. A legnagyobb nehézséget okozza a Biborban-született Konstantin császárnál található bizánci hagyomány interpretálása. Eszerint a horvátok a VII. század első felében északi, Fehérhorvátországnak nevezett hazájukból — amely minden bizonnyal a mai Csehország északi részén volt, mert a X—XI. századi források itt még horvát nevű törzset ismernek — öt testvér és két nővér vezetése alatt levonultak a Balkán nyugati részére, legyőzték a szlávok fölélt uralkodó avarokat és itt letelepedtek. Az itt nagyon sok vitára és véleménykülönbségre adó körülmény a horvát hódítók nemzetisége — Konstantinos sohasem nevezi őket szlávoknak, sőt azok-

tól élesen megkülönbözteti — valamint viszonyuk az avar uralommal szemben. Az elsőről sok nézet van forgalomban. Egvesek nevük alapján összekapcsolják őket az ókori *ķarp* néppel, amelyben egy dák-fríg törzset sejtenek. Ettől kapták a nevüket a Kárpátok. A horvát (*χρῶατος*, ósszláv alak *chruvatu*) szó a *ķarp*at szónak germán nyelvben végbe ment változata volna, aminek bizonyítéka a Kárpátok gót neve *Harfada*. Ez ellen az egybevetés ellen hangtanilag nem lehet kifogást emelni, de a horvátok nyelvi hovatartozását nem dönti el, csak rámutat olyan történeti benső kapcsolatra, amelyeket egyelőre nem tudunk megfejtetni. Újabban a horvátokat törököknek tartják, vezéreiknek Konstantinosnál fennmaradt nevei alapján. Ezeket ugyanis legújabbán egy finn szlávista a törökből magyarázza. A kérdés tehát nagyon komplikált és a történelmi források szűkszavúsága miatt nagyon sok kombinációra ad alkalmat.

Nem kevésbé homályos a horvátoknak az avarokhoz való viszonya sem. Csehország, ahol Fehérhorvátország feküdt, avar terület volt, valamint avar területen feküdt innen a mai Horvátországba vezető út és amint tudjuk, maga ez a terület is. A horvátok tehát avar területről kiindulva és azon áthaladva avar területet hódítottak meg. Hogy kell ezt magyaráznunk, nem tudjuk, mert a források ez irányban semmiféle felvilágosítással sem szolgálnak. Talán igaza van annak a feltevésnek, amely a horvátokat a zendülő déli avar urak ellen a központi hatalomtól kiküldött rendcsináló seregnek tartja. A történelmi források azonban nem tudnak erről.

Az így letelepedett és kialakult horvát népről hosszú ideig semmit sem tudunk. Nagy Károly frank birodalma az avar uralom teljes leverése után rájuk is kiterjedt, de nem tartott hosszú ideig. Bizánc is uralkodott rajtuk, de a dalmát partvidék ősi nyugati kultúrájának területén Bizánc befolyása nem tudott megerősödni. Mivel a horvát állam két különböző kultúrterület ütközőpontjára, Boszniára is kiterjedt, a horvát nemzet középkor elei történelme a Kelet és Nyugat közti ingadozás jegyében folyik le, míg végül a nyugati irány Tomisláv király határozott Nyugatra fordulása és még inkább a XII. század elején bekövetkezett magyar uralom következtében véglegessé vált. Bosznia azonban még évszázadokon keresztül lebegett a Kelet és Nyugat határvonalaán, hol ide, hol oda csatlakozva, de valójában mindig megmaradt önállónak és mindkettő számára idegennek. Ebben rejlik az oka a boszniai bogumilizmus meggyökerezésének is, amely aztán Bosznia külön jellegét évszázadokig meghatározta. A horvát politikai centrum a XIV. századdal kezdődő török támadások következtében északra, a régi Szlavonia területén fekvő Zágrábba tolódott át, amely a XVI. századtól kezdve a horvátok politikai és kulturális központjává lett. A háború után része lett Jugoszláviának s az állam gerincét alkotó szerbség mellett szerepük és jelentőségük állandóan halványodik.

A szerbek történeti szereplése sokkal későbbi időben kezdődött, mint a horvátoké. A szerbek ősei, a szerbnek nevezett törzs, valószínűleg a horvátokkal egyidőben érkezett a Balkánra. Nem lehet véletlen, hogy a szerbek és horvátok északon is

egymás közelében laktak, a Balkánon is egymás mellett telepedtek le. A horvátok északi hazája, Csehország északi részén fekvő Fehérhorvátország mellett volt Fehérszerbia is, talán ott, ahol ma a lauzici szorbok laknak, kik magukat szerbeknek hívják. Az összefüggések még homályosabbak itt, mint a horvátok esetében. A két szerb nép régi kapcsolata közös nevük alapján nagyon valószínű, de közelebről meg nem határozható. A két nép ma elég távol van egymástól nyelviileg, az egyik a nyugati, a másik a déli ághoz tartozik s eddig nem sikerült kettőjükénél szorosabb nyelvi kapcsolatok kimutatni. A név azonossága ilyenképen csak az uralkodó osztály azonosságán alapulhat, mely az alattvalók tömegébe beleolvadva, nyugaton nyugati, délen délszláv nyelvűvé vált, de a törzs nevét mindkét helyen megőrizte. Nincs kizárva, hogy a szerb név egy eredetileg nem szláv nyelvű törzset jelölt, mint pl. a bolgár, vagy az orosz. A szerb névnek ugyanis nincs kielégítő magyarázata.

A szerb állam hazája a mai Hercegovina területén volt. Itt alakult ki a szerb állam magja, a XI. századi Zeta, amely azonban nemsokára, különösen a Nemanyidáknak a keleti egyházhoz való csatlakozása miatt Keletre, görög érdekszféra területére tolódott át, körülbelül Novipazar vidékére. Ez a főfolyójáról Raszról elnevezett középkori Rascia, vagy magyarul Rácország. A szerb állam egész középkori története nem egyéb, mint állandó hintapolitika a bizánci és a magyar uralom között, mindig az erősebb mellé állva és a gyöngébb helyzetét saját javára kihasználva. Ezzel a kétségtelenül ügyes politikával a szerb állam és a szláv nyelvi viszonyok mel-

lett érthetően a szerb nyelv is állandóan terjeszkedett, különösen a bolgárok rovására. A Morava-folyótól nyugatra fekvő terület szerb lakosságának nyelve még ma is számos bolgár vonást őrzött meg, de a középkorban nemcsak ennek a területnek, hanem az egész világháború előtti Észak-Szerbiának bolgár volt a nyelve. A szerb állam legnagyobb kiterjedését Dusán cár (1331—1355) alatt érte el, abban az időben, amikor Bizánc hatalma már teljesen lehanyatlott, a magyar figyelmét pedig a belzavarok és külháborúk elvonták a Balkánról. Dusán cár 1346-ban a szerbek és görögök cárjának koronáztatta magát. Ez a nagy hatalom azonban csak Dusán haláláig tartott. 1389-ben a török megsemmisítette a szerb államot (a magyar hatalomtól függő szerb deszpoták állama még egy évszázadig, Nándorfejevárra elestéig (1521.) tartotta magát), a szerb elem terjeszkedésének azonban nem csak hogy gátat nem vetett, hanem még elő is segítette. A szerbség egy része mohamedánná vált és a hódoltsági török gyarmatosítás nagy rezervoárja lett. Ők alkották a török hadak nyomában fosztogató martalóccsapatok zömét is. A szerb elem nyugati határa pontosan összeesik a török birodalom nyugati határával. Északon pedig — a katolikus bosnyákokkal együtt — kiszorították a Dráva-Száva-köz ősi kajhorvát elemét. A törökök visszaállították az ipeki patriarchátust, s alája rendelték az összes nyugat-balkáni görög-keletieket. Ezzel a szerbség valósággal állami jellegű önkormányzatot kapott. A görög-keletiek között igen sok volt a balkáni oláh (kuko-vlach, moro-vlach), akiket a szerb többségű szerb egyház teljesen elszlávosított. A török ura-

lomnak köszönhető — bár csak közvetve — a magyar Délvidéken való letelepülésük. Ide 1690-ben menekültek az ipeki patriarchával az élükön, ahol a törökség kiűzéséig ideiglenes menedéket kaptak. Mivel a török uralom határa az Alduna vonalán évszázadokra stabilizálódott, letelepedésük véglegessé vált, sőt a világháború után a Délvidék elszakításához vezetett. Az új szerb állam a régi Szerbia területén az 1827—29-iki orosz-török háború után alakult meg. Ettől kezdve részben Ausztria-Magyarország, részben Oroszország segítségével támaszkodva állandóan erősödött és nagybodott. 1878-ban megkapta a régi bolgár Nis vidékét, a Balkán-háborúban Macedónia nagy részét, míg a világháború után a mai Jugoszlávia formájában sikerült egyesítenie Boszniát, Montenegrót, Dalmáciát, Horvátországot és Szlavóniát.

A szlovének sohasem alkottak teljesen önálló államot. Legrégibb történetük összefügg az avarokéval, bár itt sem látjuk egész világosan, hogy milyen kapcsolat fűzte őket az avarokhoz mai területükre való érkezésük előtt. Az avar uralmat először a VII. században rázták le, ha igaz, hogy Samo frank kereskedő országa rájuk is kiterjedt. A VIII. században bajor uralom alá kerülnek. A VIII. század végén a frank birodalom avarok feletti győzelme után ez a terület is frank fennhatóság alá kerül s ettől kezdve a világháború utánig megszakítás nélkül a frank, illetőleg a helyébe lépő német-római birodalom s Ausztria kebelébe tartoznak. A IX. század folyamán a német birodalom leganarchisztikusabb korszakában a Dunántúl délnyugati része bizonyos relatív függetlenséget élvez, Privina és később Kocel fejedelmek

alatt, — Privina Nagymoraviából menekült a barjorokhoz s tőlük kapta ezt a területet, — de a magyar honfoglalás hamarosan véget vetett neki. Jelentős hatalom nem lehetett, mert Pannónia elfoglalása a magyarságnak nem jelentett különösebb nehézséget. A világháború után Jugoszláviához csatlakoztak.

A keleti szlávok nemzetté és állammá való alakulása germánok nevéhez fűződik. A VII. század óta ugyan legnagyobb részben közös kazár uralom alatt állnak, de ez a szláv törzsek politikai egységét nem idézte elő. Ezt a IX. század második felében egy skandináv törzs, a finnektől *ruotsi*-knak és ebből a szlávoktól *rusz*-oknak nevezett varégek hajtották végre. Rurik vezetése alatt meghódítatva Novgorodot s az északi oroszokat, majd a kazárok fölött való győzelmük után a keleti szlávok legnagyobb részét, Kiev székhellyel megalapították a középkori Oroszországot. Az orosz uralkodó osztály elszlávosodása gyorsan ment végbe. Míg a X. században a görög krónikák mindig megkülönböztetik az orosz népet és nyelvet a szlávtól, a XI. században a különbségtétel már teljesen megszűnik. A XII. századtól kezdve már a keleti szláv nyelv nevévé válik az *orosz* szó. Az orosz birodalom politikai berendezettsége részfejedelemségeivel és többé-kevésbé névleges hatalmú államfőjével, nagyon emlékeztet a német fejedelemségek és a császár viszonyára. Ez a középkori Oroszország állandó belviszályokkal és a részfejedelmek hatalmi versengéseivel küzködve, a XIII. század közepén elbukik a központi szervezetű tatárokkal szemben és három részre bomlik. Legnagyobb része, a keleti és a középső, a tatárok uralma alá kerül, nyugati

széle a lengyel-litván unió uralma és lengyel kulturbefolyás alá esik s csak az északi, a novgorodi rész őrzi meg függetlenségét. Az újabbkori Oroszország a tatárok területén, a tatárok uralmi módszereinek elsajátításával és nem kis mértékben tatár vérkeveredéssel felfrissülve, Moszkvából indul ki a XV. században, amely 1480-ban legyőzve a tatárokat, hatalmasan kezdett terjeszkedni minden irányban. A moszkvai nagyfejedelemség, illetve később cárság, átvette egyfelől a kievi Oroszország szerepét, az összes oroszok egyesítését, másfelől a tatár államét, az euráziai sztyeppék meghódítását. Kelet s Nyugat ellen állandóan harcolva, a XVI. század közepén a kazáni, asztracháni kán-ságok, a XVII. században a Donec vidéke, majd Baskiria estek Moszkva fennhatósága alá, míg nyugat felé ugyanakkor az erősen terjeszkedő és az orosz terület nagy részét kezében tartó lengyel állammal ütközött össze, de a hosszú harcok után itt is győzelmesen került ki belőlük. Nem csekély részben azért, mert a lengyel ellenreformáció erős katholizálása következtében a török-lengyel határon határőrvédő szolgálatot teljesítő kozákság 1648-ban fellázadt a lengyelek ellen és részben Moszkvához, részben a törökhöz csatlakozott. Az orosz terjeszkedés a Balti tenger partján Nagy Péter cár nevéhez fűződik, ki a svédek hatalmát megtörve, Oroszországnak utat nyit a tengerhez, sőt Pétervár megalapításával a birodalom központját is ide helyezi át. A lengyel állam is már 1716 óta orosz tartományfélévé süllyedt s Lengyelországnak 1795-ben történt teljes felosztása már egy közel száz éves vonaglás utolsó fázisa volt csupán. A török uralom megdöntése a Fekete tenger part-

ján és Krim elfoglalása jelentette az európai Oroszország kialakulásának utolsó mozzanatát. Ezalatt a moszkvai nagyfejedelemség és a török meg tatár területek határán a lengyelek ukrainai határőrsége mintájára, tatár módon harcoló és számos török elemet is egyesítő kozákság saját kezdeményezésére mélyen benyomul Szibéria északi felén Keletre. 1586-ban megalapítják Tobolszkot, egy évszázad múlva Jakutszkot, eléri az Amur folyót és a Csendes óceánt. Moszkva fennhatósága alá csak később, évek múlva kerültek. Délszibéria és Turkesztán területe azonban csak a XIX. század folyamán kerültek hatalmukba. 1884-ben a türkmének teljes meghódításával Oroszország örökösévé lett a húnok, türkök, mongoltatórok birodalmainak s ezzel átvette azoknak Kína, India és Konstantinápoly meghódítására irányuló törekvéseit is, amely Oroszország háború előtti politikai irányát jellemezte s még ma is jellemzi, ha a jelszavak meg is változtak.

A keleti szlávok másik törzsének, a kisorosznak legrégebb története egybeesik a nagyoroszok történetével. Sőt a kievi Oroszország történetében a kisoroszság döntő szerepet játszott, mert az állam súlypontja területükre esett. A tatár győzelem elszakította a többi oroszoktól s megindította a kisorosz különállóság, a kisorosz nemzeti öntudat kialakulását. Ennek csírái a függetlennek maradt nyugati orosz fejedelemségek, amelyek a tatár ellen nyugati szomszédaiknál kerestek segítséget. Ezek a XIV. században litván fennhatóság és lengyel befolyás alá kerülnek. A nemzeti öntudat megerősödését nagyon elősegítette Lengyelország keleti határai védelmére alakult, török szóval kozákoknak

nevezett határőrség önkormányzata. A határőr-terület neve *Ukraina* (= határszéli terület) a XVII. századtól kezdve már politikai fogalomává válik s a kisoroszok lakta területet jelenti. Ettől az időtől terjed a kisorosz nyelvnek *ukrán* neve is, jelölül, hogy már különálló — a nagyorosztól és a lengyeltől egyaránt különböző — nemzetnek érezték magukat. A török hatalom hanyatlásával mindinkább távolodtak Lengyelországtól, amely a mindjobban erősödő pravoszláv Moszkvával szemben a katholicizmus terjesztésével igyekezett kisorosz alattvalóit megtartani. Emiatt számos fölkelés után Moszkva oldalára állt a kozákság. Az orosz centralizáció azonban nem tűrte a nemzetté alakuló kozák önkormányzatot, 1764-ben megszüntette, sőt eltiltotta a kisorosz nyelvet is. Ez csak Galiciában élt tovább. Az ukránok ma négy állam kötelékébe tartoznak. Önálló államuk nincs, bár számszerint a második helyen állnak a szláv nemzetek között.

A fehéroroszok a XIII. században litván uralom alá kerülnek, amelyben jelentős szerepet játszanak. A litván állam csak névleg volt litván, a valóságban a fehérorosz elem volt benne túlsúlyban. Az állam hivatalos nyelve is a fehérorosz nyelv volt. A lengyel-litván unió után a lengyel elem erősen háttérbe szorította. Intelligenciája jórészt ellengyelesedett. Nemzeti öntudata és irodalma egészen új keletű. A szovjetorosz birodalomban kultúr-autonómiát élvez.

A nyugati szlávok általában a X. században kezdik meg történeti szereplésüket. Ez az a kor, amelyben Középeurópa mai arculata nagy vonalakban kialakult. A magyarság államának és

még inkább a német-római császárság kialakulása volt az a két faktor, mely Középeurópa berendezkedését évszázadokra meghatározta s ma is meghatározza. A nyugati szlávok történetére mindig döntő befolyással volt e két tényező. Ha a magyarság szerepe, számánál és földrajzi helyzeténél fogva kisebb is volt a németekénél, fontossága Középeurópa kialakulásánál kétségtelen.

A VII. századbeli, Samo frank kereskedő által alapított, a mai Cseh-, Stájerországra és Ausztriára kiterjedő szláv államtól eltekintve, amely rövid lélettartama miatt a szlávok történeti sorsának kialakulásában semmiféle szerepet sem játszott, az első nyugati szláv államalakulás a Morva vidéki szlávoké. A IX. század közepén a Morva folyó partjain Mojmir uralkodása alatt tekintélyes hatalom fejlődik, amely azonban fennállása egész ideje alatt nem tudta lerázni a német politikai, társadalmi és kulturális befolyást, bár a németység akkor a frank birodalom kettészakadása és a szász dinasztia német-római császársága közötti időben hatalmának és befolyásának mélypontján állott. A morva-szlávok, kiknek leszármazói a mai morvák és tótok, önállóságuk biztosítása, a német túlsúly ellensúlyozása céljából megkísérelték a bizánci császárság érdekszférájához való csatlakozást, de hiába. A nyugati kultúra és a nyugati organizációk hatása már olyan mély volt, hogy a kísérlet nem sikerülhetett. Ehhez a kísérlethez fűződik azonban a szláv liturgia megteremtése. Rasztiszláv morva fejedelem kérésére el is jöttek Cirill és Metód, bevezették az általuk megalkotott szláv nyelvű istentiszteletet, de nem sikerült nekik a területet bizánci érdekkörbe vonni. Erre legkét-

ségtelenebb bizonyíték az a tény, hogy Cirilléknek a pápa engedélyét kellett kikérniök működésükhöz és hogy a liturgiájukat nyugatira kellett átváltoztatniok, amint ezt az itt készült könyvekből látjuk. De nem használt ez sem. A német egyházi szervezet már olyan erős volt itt, hogy meg tudta akadályozni a fejedelem pártfogását és a pápa jóváhagyását élvező szláv egyházi szervezet kialakulását, sőt néhány éven belül elérte, hogy Szvatopluk, Rasztiszláv utóda, ellene fordult a szláv papoknak s Metód halála után a szláv liturgiát teljesen megszüntette. Ez azt mutatja, hogy Nagymorávia akkor már teljesen német befolyás alatt állott. Kétségtelen, hogy a magyar honfoglalás idején Nagymorávia már nem jelentett komoly hatalmat, hiszen a források, amelyek a magyarság számos kisebb jelentőségű vállalkozását is följegyzik, meg sem emlékeznek Nagymorávia elfoglalásáról. Ez minden valószínűség szerint a 907-iki pozsonyi ütközettel került a magyarság birtokába, bár ez az ütközet a bajorok és a magyarok között ment végbe, de a körülmény, hogy a csata a Duna balpartján, a morva birodalom területén folyt le, valószínűvé teszi, hogy ebben a morvák is résztvettek, mint a bajorok szövetségesei. Egyébként is tudjuk, hogy a mai Morvaország a X. században a magyarokhoz tartozott s csak az augsburgi vereség után veszítették el a Lajtán-túli területekkel együtt. A Duna-balparti magyar település kétségtelenül a X. századból való. Ezt bizonyítják ennek a területnek a magyar honfoglaló törzsek neveit megőrző helynevei, mint pl. Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Kér, Keszi, amelyek nem származhatnak a

XI. századból, amikor a törzsi szervezet már teljesen felbomlott és nevük feledésbe ment, annyira, hogy sem az oklevelek, sem a krónikák egyetlen egyszer sem említik őket. Egyes újabb cseh és tót történetíróknak az a feltevése, hogy Nagymorávia csak Szent István uralkodása alatt került a magyarok hatalmába, nem egyéb, mint erőszakos interpretálása a kútfők szűkszavúságának.

A csehek nemzetté való szervezkedése a X. század folyamán ment végbe. A Prága környéki Cseh nevű törzs a Przemislidák vezetése alatt egymásután terjeszti ki fennhatóságát a cseh medence szláv törzseire, majd a magyarok hatalmának a Lech-mezei vereséggel való gyengülése után a morvaországiakra is. Ez az állam nem tudott ugyan a német-római császárság nyomásának ellentállani, sőt fennállása kezdetétől fogva a német-római császárság integráns részét alkotta, de a németiség sohasem tudta őket teljesen asszimilálni. A cseh történet a németiség és a szlávság folytonos küzdelmével van teli. Egyiknek felülkerekedése a másik hanyatlásával jár, de anélkül, hogy akár az egyik, akár a másik döntő győzelmet tudott volna aratni. A középkori német túlsúlyra a huszitizmus következett, amely voltaképpen a jogtalan szláv parasztság szociális mozgalma volt a túlprivilegizált és a népet zsaroló német telepések és papság ellen. Győzelme a városi német lakosság elcsehesedését és a cseh elem fölényét eredményezte. A fehérhegyi vereség újra a német elemet emelte hatalomra s ennek folytán a cseh visszaszorult a falvakba, mint a középkorban. A világháború ismét a csehek javára billentette a mérleget. Hogy véglegesen-e, azt a jövő dönti el, de nagyon kérdéses, hogy a csehek

a németiségtől háromfelől körülvéve, ellent fog-nak-e tudni nekik állani, ha egyszer magukra ma-radnak.

A cseh nép az összes szlávok között a legnyu-gatibb. Nemcsak földrajzi értelemben, hanem kul-túra tekintetében is. A cseh kultúra egy évezred óta megszakítás nélkül a nyugati, szorosabban a német kultúrából táplálkozott s nem tarkították a többi nyugati szlávoknál észlelhető keleti hatások sem, mert kelet felől is nyugati kultúrterületekkel érintkezett. A cseh az egyetlen szláv nép, amely-nek számottevő ipara van. Mivel pedig a foglal-kozásnak, a termelés módjának igen nagy befo-lyása van az ember lelki habitusára, a cseh nép jellemvonásai nagyon elütnek a többi szlávokétól, — akik valamennyien földművelők — és nagyon közel állanak a szomszéd németekhez. Ebben két-séggkívül a németekkel való nagymérvű keveredés-nek is jelentős része van.

A lengyel állam kialakulása ködbe vész. A X. században már mint jelentős hatalom bukkan elő a történelem színpadán; olyan hatalom, amely néhány évvel később Bátor Boleszló alatt meg-hódítja Csehországot, megtámadja Magyarországot és sikeresen száll szembe a német-római császár-sággal. Hogy a törzsek egyesítése mikor ment végbe, hogy ez az egyesítés saját fejedelmeik által, vagy idegen hatalom segítségével történt-e, nem tudjuk. Mecsiszláv, vagy Meskó fejedelem másik neve *Dagome* judex arra mutatna, hogy az uralkodó család gót eredetű volt, amit a Danzig környéki évszázados gót uralom könnyen elfogad-hatóvá tesz. A lengyel állam magva ugyanis a mai Pózen vidéke. A Bátor Boleszló utáni ural-

kodók, tehát már a XI. században, áttették székhelyüket Krakkóba, mert ez a terület kevésbé volt kitéve a német expanziónak. A lengyel állam a Nyugat keleti szélén a nyugati kultúrának volt védelmezője történelme egész folyamán. Az első évszázadokban a pogány poroszok és litvánok ellen, akiknek területe mélyen belenyúlt a mai Lengyelország területébe. Ebben segítségükre voltak a Magyarországról elűzött német keresztes lovagok, akik a harcias poroszokat megfékezték ugyan, de a területet elszakították Lengyelországtól. A harcias balti népek ilyen meggyengítése azonban lehetővé tette a lengyelekkel szomszédos poroszok és litvánok nagy részének ellenyelesítését. A XIV. századi lengyel-litván unió a lengyel elemet és a nyugati kultúrát messze északkeletre elterjesztette. Oroszország középkori bukása után kelet felé Lengyelország lett Európa, sőt a kereszténység bástyája s mivel az orosz törzsek benne látták természetes védelmezőjüket a pogány tatárok ellen, a lengyel uralom mélyen keletre, orosz területre elterjedt. A moszkvai nagyfejedelemség megalakulása, a tatárok bukása és az oszmán-török hatalom hanyatlása után, Lengyelország mind inkább kezdett veszíteni kultúrávédő jelentőségéből. El is vesztette egymás után a pravoszláv vallású területeit. Sőt elbukott maga a Kelet felé koncentrált lengyel állam is, amint a Kelet Nagy Péter cárral a Nyugathoz csatlakozott. A mai Lengyelország ugyanazt a missziót teljesíti, mint a középkori. Bástyája a nyugateurópai kultúrának a keleti bolsevizmussal szemben, de jövőjét hasonló veszély fenyegeti, amint az orosz terület újra megszűnik Európa ellenségének lenni.

A Németország keleti részén lakott szlávok közül csupán a szorbokból maradt néhány tizezer. Ezek is két részre vannak szakadva, külön vallással és külön irodalmi nyelvvel. A IX. század folyamán volt ugyan valami államféljük, de az nem terjedt ki nagyobb területre s nagyon rövid ideig tartott. A többi németországi, ma már teljesen kihalt szlávokkal együtt a X. században német uralom alá kerültek s nagy részben elnémetesedtek. A középkorban területük — Lauzitz — huzamosabb ideje Csehországhoz is tartozott. Némelyek épen ebben a körülményben látják az okát, hogy a németiség nem tudta a szorbokat teljesen asszimilálni. Ma különben csak néhány faluban laknak Szászországban és a Spree-erdőben.

ÖTÖDIK FEJEZET

A PÁNSZLÁVIZMUS

A szlávok történetük egész folyamán sohasem jutottak a szolidaritás gondolatára. Ellenkezőleg: a keleti és a nyugati kultúrájú szlávok a legújabb időkig elkeseredetten harcoltak egymás ellen s ha csak közös nagy ellenség, mint a törökség, egy időre nem tette őket szövetségessé, a legnagyobb ellenségek gyanánt gyűlölték egymást. A keleti és nyugati kultúröntudat csak a legújabb korban adott helyet a nyelvi öntudatnak, akkor, mikor a nyugati kultúra a vallási differenciákat kiküszöbölte. A szlávok nemzeti öntudata a XIX. században kezdődik s mint minden nyugati kultúr gondolat, a németek révén jut el hozzájuk. A németiséggel szoros kapcsolatú csehekre, tótokra, lengyelekre mély hatással van a német nacionalista mozgalom, amely az összes németeknek egy államban való egyesítését követelte. De nemcsak ezzel a példaadással lettek a németek a szláv eszme előharcosaivá. Magát a gondolatot, a szlávok egységét is német ember, Herder, hirdette először. Ez a XVIII. századi történetbölcse, ki gyermekkorától kezdve meg volt bűvölve Nagy Péter cár nagyságától, történetfilozófiájában fényes jövőt, az európai kultúra vezetőszerepét jósolta a szlávok-

nak. Mivel szerinte a történelem szerencse-kereke állandóan forog s egyik nép a másik után jut vezetőhelyre, a latin és germán népek után most a szláv népekre kerül a sor. Az emberiség szerinte a tökéletes humanitás felé fejlődik, a jövő vezérszerepét tehát csak a humanumot legjobban megközelítő galambszelídségű, harciatlan, békeszerető, dolgos és vidám szláv nép játszhatja. A szlávoknak ez a ma is elég közkeletű jellemzése Herdertől származik, aki lelkesedett a szlávokért, de közelebbről nem ismerte őket s így semmi sem akadályozta benne, hogy a tökéletes humanitás minden ideális tulajdonságával föl ne ruházza őket.

Herder eszméi óriási visszhangra találtak a szláv intelligencia körében és az eddig háttérbe szorított, legnagyobb részben idegen uralmak alatt élő szlávok öntudatát rendkívül nagy mértékben felkeltették. Ez a korszak, a XVIII. század vége és a XIX. század eleje a nemzeti ébredés korszaka is volt, ilyen jóslatok nem maradhattak hatás nélkül.

Leghamarabb és legélénkebben a német kultúrán nevelkedett ausztria-magyarországi szlávok reagáltak. Ezek a megalapítói a pánszlávizmusnak, a szláv egység gondolatának. Kollár János, pesti evangélikus tót pap Pestről hirdette költeményeiben nagy hatással, hogy nincs külön cseh, lengyel, orosz, stb. nyelv, mert mindegyik csak az egységes szláv nemzetnek és nyelvnek egy része. Ennek nyomán kialakult egy naiv és romantikus pánszlávizmus, amelynek célja volt egységes irodalmi nyelv alakítása, egységes szláv állam megalapítása, amely ugyan orosz vezetés alatt állt volna, de az orosz nem emelkedett volna a többi

szlávok fölé, hanem csak a „primus inter pares” szerepét játszotta volna. Ez az irány leginkább a tótoknál terjedt.

A nyelvi és állami egység gondolatát szintén a német példa ébresztette föl. Az, hogy a német nyelvi egység több évszázad renkívül szerencsés fejlődés eredményeképp már megvolt, míg a szlávoknál ennek minden feltétele hiányzott s minden szláv népnek évszázadok során önálló nyelvi öntudata fejlődött, amelyről egyikük sem volt hajlandó lemondani, az ideologusokat nem zavarta. Csak az 1848-as prágai szláv kongresszus józanította ki őket álmaikból, amikor kiderült, hogy az egyetlen nyelv, amelyen valamennyi szláv résztvevő ért, a német!

Ez a balsiker, valamint az akkori politikai viszonyok, amikor a szláv nemzetiségek a magyar eszme ellen Bécsben, tehát a németiségnél kerestek támogatást, a pánszlávizmust két részre osztották. Az Ausztria kegyeit kereső szlávok feladták az egységes szláv állam gondolatát és megelégedtek az eszmei pánszlávizmussal, amelyet különösen egymás szellemi életének minél szorosabb kapcsolatával akartak elérni. A szláv népek egymás irodalmi termékeit ma még lefordítják saját nyelvükre, de a törekvés itt is az, hogy a fordítás kiküszöbölésével közvetlenül merítsenek egymás szellemi termékeiből.

A politikai pánszlávizmus az egyes korok és egyes nemzetek szerint különböző képet öltött. Legnevezetesebbek a szerb-horvát illirizmus, a cseh ausztro-szlávizmus és az orosz szlavofilizmus.

Illirizmus. Kollárnak és társainak eszméi nagy visszhangra találtak a Pesten és Pozsonyban ta-

nuló horvát és hazai szerb ifjúságnál. A horvát Gáj Lajos volt a vezérük, ki lelkes apostolává lett a szláv eszméknek, de ő realisabb fejű ember lévén, előtte csak a délszlávok egysége lebegett. Jelszóul az illirizmus szolgált. A humanizmus óta ugyanis a délszlávokat az illirek leszármazottjainak tartották. Gájnak és társainak az ókori „illir” egység visszaállítása volt a célja. 1835-ben hozzáfogtak egy egységes „illir” irodalmi nyelv megteremtéséhez. Elvetették a Zágráb-vidéki nyelvjáráson alapuló eddigi irodalmi nyelvet és Raguza nyelvét választották, mert az teljesen azonos volt a néhány évvel ezelőtt Vuk által megteremtett szerb irodalmi nyelvvel. Ezzel a merész lépéssel sikerült az évszázados antagonizmusban élő, eltérő vallású és kultúrájú szerbeket és horvátokat nyelvileg egyesíteniök. A mozgalom olyan hatalmas volt, hogy a horvátoknál nem talált komoly ellenállásra és igen hamar győzedelmeskedett. Igaz, hogy idővel a szerb nyelv Belgrád nyelvjáráának hatása alatt Vuk és Gáj nyelvétől kissé eltért, de a különbség lényegtelen maradt. Igaz, ez a csekély különbség ma már tudatos s elválasztó jelentősége állandóan növekszik. Nem sikerült azonban az „illir” nyelvet se a szlovéneknek, még kevésbé a bolgároknál elterjeszteni. Az illirekről ugyan hamarosan kimutatták, hogy nem voltak szlávok, de ez már nem tudta a gondolatot elfojtani. Az illirizmus a délszláv egység jelszava alatt tovább élt és a világháború utáni rendkívül szerencsés körülmények következtében mint Jugoszlávia, bár a bolgárok nélkül, meg is valósult. Hogy a három különböző nemzet és két különböző kultúra öntudata helyet fog adni idővel valamely egységes délszláv

öntudatnak, az kevésbé valószínű. Annál kevésbé, mert ebben az államban a kevésbé elasztikus keleti elemé, a szerbségé a vezetőszerp.

Az ausztroslávizmus kompromisszum eredménye az adott politikai viszonyok és az egységes szláv eszme között. Hirdetői és hívei legnagyobb részben csehek voltak, de a szlovének és a horvátok egy része is hajlott feléje. Ez az irány a 48-as események hatása alatt erősödött meg, amikor a szláv nemzetiségek Ausztria támogatását keresték a magyarok ellen. Maga Kollár, a pánszlávizmus hirdetője is osztrák zsoldba lépett. Az ausztroslávizmus feladta az összes szlávok politikai egységének gondolatát, belenyugodott az ausztriamaagyarországi szlávok politikai függőségébe, de követelte a szlávoknak a németek és magyarok mellett harmadik államalkotó nemzetként való elismerését, ezen belül a tótoknak a csehekkel, a magyarországi szerbeknek a horvátokkal és szlovénekkal való egyesítését. Legfőbb harcosai a csehek voltak, akik Ausztria-Magyarországnak föderatív alapon való átszervezésével a szláv elemnek s első-sorban saját maguknak döntő szerepet akartak biztosítani a monarchiában. Ezt a megoldást a cseh nagyiparosok is szívesen vették, mert biztosította volna piacaikat. Külpolitikai követelésük a német szövetség felbontása és az orosz birodalommal való szoros barátság volt. Ezeket az eszméket a századforduló körül legnagyobb hatással Kramár hirdette. Ő a megalapítója a neoszlávizmusnak is, melynek politikai programja teljesen azonos az ausztroslávizmussal, de amelynek a szláv népek szellemi kapcsolatának kiépítésére vonatkozó, aránylag könnyen kivihető programja általánossá vált. Ő

tűzte ki feladatul, hogy a szláv intelligencia tanulja meg az összes szláv nyelveket, de legalább a négy főnyelvet: az orosz, lengyelt, csehet és szerb-horvátot, olyan mértékben, hogy olvasni tudjon rajtuk. Ez a program az azóta a középiskolákba bevezetett szláv nyelvek rendszeres tanításával mindjobban megvalósul. A politikai része azonban megbukott, mert nem sikerült sem az összes ausztria-magyarországi szlávokkal elfogadtatniok — a lengyelek például mindig ellene voltak és a cseh-szlovén koalícióval szemben mindig a németekkel tartottak — sem pedig a németiség és magyarság ellenállását megtörniök. Az irány teljes eredménytelensége az új generációt új utakra készítette. Ez az új-csehnek nevezett mozgalom szakított a Monarchia fenntartásának elvével; nem törődött az ócsehek Ausztria-barátságának legfőbb érvével, a Monarchiának a cseh iparra és közgazdaságra rendkívül kedvező ideális gazdasági egységével, teljesen ultranacionalista álláspontra helyezkedett és minden erejével a monarchiától való teljes elszakadásra törekedett. A világháború, mint annyi más esetben, az ő fantáziáikat is megvalósította.

Az oroszoknál már igen korán megvoltak a pánszláv eszme csírai. Bizánc elestével Moszkva magát tekintette a keleti egyház központjának. Ennek dokumentálására vette fel Rettenetes Iván a császári címet is. Az orosz kereszténység világmegváltó missziójába vetett hit is ekkor veszi kezdetét, amelynek értelmében Moszkva, az örökké tartó „harmadik Róma” feladata az őskeresztény egységet visszaállítani. Herder jóslata és Schelling, Hegel hatása ezeket az eszméket csak átfestették XIX. századi nacionalista színekre. A szlavofiliz-

musnak nevezett irány egyesítette az orosz vallási messianizmust a nacionalizmussal: pravoszláv és orosz volt, amely a pravoszláviát az orosz imperializmus szolgálatába állította. Szerinte a nyugati kereszténység már kiélte magát és romlott. A kereszténység egyedüli tiszta formája a pravoszlávia, amelynek feladata a Nyugat romlottságát kiirtani és az egész világot az egyedüli tiszta kereszténységre, a pravoszláviára téríteni. Mivel pedig a szlavofileknél a pravoszláv egyenlő-jelentésű volt az oroszsal, programjuk a legradikálisabban úgy hangzott, hogy Oroszország kötelessége Európát pravoszlávvá és oroszvá tenni. Ez az irány azonban nem volt alkalmas a szlávok egyesítésére, mert a nagyon is nyíltan hangoztatott orosz imperializmus még a keleti vallású szlávokat is elijesztette, nem is beszélve a katolikuskokról. Nagyrészt ennek hatása alatt keletkeztek a szláv eszmék, amelyek programjából kimaradt az összes szlávok politikai egyesítése. Az orosz pánszlávizmusnak volt ugyan Oroszországban is ellenzéke a „nyugatos” irányban, de ez sohasem tudott népszerűvé válni. Az orosz imperializmust támogató orosz messiánizmusnak különben nagyon kiváló képviselői voltak. Így a nálunk is ismertek közül különösen Tolsztoj és Dosztojevszkij.

A háború utáni pánszlávizmus nagyon lényegesen módosult. Míg a háború előtt minden pánszláv gondolat az oroszságra, az oroszok segítségére támaszkodott s még az is az oroszsággal való szoros együttműködést követelte, amelyeknek nem volt programjában az összes szlávok politikai egysége, a kommunizmus óta Oroszország kikapcsolódott a szláv nemzetek szellemi közösségéből. A bolsevista

Oroszország ma épp úgy ellensége a szláv államoknak, mint a többi polgári államnak. Ez a helyzet sokáig megbénította a pánszlávizmust, hiszen az oroszokkal a leghatalmasabb szláv nemzet, a pánszlávizmus vezetője rekesztődött ki belőle. Csak lassan ocsúdtak fel ebből a szlávok. Elsősorban a csehek, akik az oroszország helyzetét ki akarják használni most saját pozíciójuk, saját befolyásuk megerősítésére. Újabban azonban erős riválisuk támadt a lengyelekben, akik mint az oroszokon kívül legerősebb szláv nemzet, igényt tartanak a kulturális és politikai vezérszerepre a többi szlávok fölött. A jelszó a „szlávok örök ellensége”, a német ellen való összefogás. Ez természetesen nem egyéb, mint a cseh és lengyel problémának a cseheknél és lengyeleknél érthető általánosítása az összes szlávokra. Németellenes programjuk ma teljesen összeesik Franciaország érdekeivel s azért ez a pánszlávizmus ma Oroszország helyett Franciaországra támaszkodik. Nagy szépséghibája, hogy a szláv „testvériség” nem akadályozza egyik szláv államot sem, hogy az államukban élő más szláv nyelvű nemzetiségeket elnyomja, sőt üldözzé. Sőt nem terjed ki a világ háború folyamán a központi hatalmak mellett harcoló, most „legyőzött” bolgárookra sem, akiket a szerbek érzékenységére való tekintettel, a többi „győztes” szlávok sem mernek maguk közé fogadni. Ezzel szemben a nem szláv Románia hozzátartozik a „szláv blokkhoz”. Ebből látszik, hogy a mai pánszlávizmus nem egyéb, mint a központi hatalmak rovására megnőtt utódállamok szláv részének a németek és magyarok ellen irányuló politikai iránya. A lengyelek pánszlávizmusa egészen új

keletű és különösen a német uralom alól felszabadult területeken nagyon eleven, ahol a „testvér” oroszok elnyomását nem érezték. A németek újabbi, a keleti határok revíziójára törekvő politikájának hovatovább sikerülni fog az egész közvéleményt pánszlávvá tenni, pedig a pánszlávizmus a lengyel nemzet számára nagy veszedelmekkel jár. A mai németgyűlölet elfeledteti velük, hogy Lengyelország önállóságának nem az „örökös ellenség”, a német, hanem a „testvér” orosz vetett véget. Elfelejtik, hogy abban a pillanatban, amikor az orosz állam megint Európa felé fordul, a lengyel állam lesz az első, amely az ugyanennek a pánszlávizmusnak jelszava alatt nyugatra törekvő oroszssággal meg fog ütközni. Ez annál veszedelmesebb rá nézve, mert Lengyelország keleti határán keleti kultúrájú szlávok laknak, akiknek államhűsége csak addig tart, amíg a lengyelségben a kereszténység, illetőleg a polgári kultúra bástyáját látják, mint a tatárok és törökök ellen a multban és a bolsevizmussal szemben a jelenben. Viszont pánszlávizmust hirdetni s az oroszokat belőle teljesen kizárni, nagyon nehéz lesz.

A csehek sokkal kevesebb veszéllyel hirdethetik a szláv testvériséget. Földrajzilag és gazdaságilag annyira integráns részét alkotják a németségnek, hogy a németség teljes leigázása nélkül náluk orosz uralomról sohasem lehet szó, míg a németség nyomása ellen jó védelmet nyújthat. Sőt most, a németség és a magyarság politikai és gazdasági hatalmának letörése után a Duna völgyének vezetőszerepét is kezükbe adhatja. A cseheknek most minden törekvése Prágát egész Középeurópa és a Balkán központjává tenni, ez azonban Prága túl-

ságosan periferikus fekvése miatt nem sikerülhet.

A szerb pánszlávizmus kicsiben az oroszokéhoz hasonló. Az ő törekvésük oda irányul, hogy a Balkán szlávjait — és természetesen a nemszlávokat is — pravoszlávokká és szerbekké tegyék. A szerb nép azért a délszláv népek között nem nagyon kedvelt. A horvát és a szlovén félti vallását és nyugati jellegét, míg a bolgárok államuk évszázados ellenségét gyűlölik a szerbekben, akik a bolgár hatalom és nemzet rovására a középkor óta megszakítás nélkül terjeszkednek. A szerbnek idegen a pánszlávizmusnak mai, a csehek és lengyelek által képviselt formája, hiszen neki a németiséggel vajmi kevés érintkezése volt ahhoz, hogy olyan eleven legyen benne a német gyűlölet, mint a nyugati szlávoknál, de a szerzett területek biztosítása és nemzetközi helyzetének erősítése céljából természetesen hozzácsatlakozott. Másként azonban a szerb politika és közvélemény várja a régi Oroszország feltámadását és a régi orosz politika visszatérését, amelyre támaszkodva, erélyesebben és eredményesebben törekedhetnek a Balkán elszerbesítését célzó programjuk végrehajtására.

A pánszláv egység és a szláv testvériség gondolatának értékét legjobban mutatja a szláv államoknak a területükön lakó más szláv népekkel szemben folytatott politikája. A világháború előtti Oroszországnak lengyelelnyomása közismert. Ez az elnyomás odáig ment, hogy a varsói egyetemen nem is volt tanszéke a lengyel nyelvnek. Az új szláv hatalmak módszere a velük élő más szlávokkal szemben nem sokban különbözik a pánszlávizmus vezető államának, a cári Oroszországnak más szlávokkal szemben alkalmazott módszerétől,

HATODIK FEJEZET

A MAGYARSÁG SZEREPE A SZLÁVOK TÖRTÉNETÉBEN

A magyarság története egész folyamán nagy szerepet játszott a szláv népek életében. Eltekintve attól, hogy a délszlávok természetes védője volt a törökkel szemben, amíg maga is el nem bukott az ellenük való küzdelemben, eltekintve, hogy Magyarország területén számos szláv törzs élt és él és hogy a magyar történelem szoros kapcsolatban maradt a környező szláv népekével, a magyarság jelentőségét legkiváltkép mégis az adja meg, hogy itt, a Duna-medencében foglalt helyet az északi és déli szlávság és a németiség tözsomszédságában. A magyarságnak ez a központi helyzete a szláv történetfilozófiának igen sokat vitatott fejezete. Különösen két nézet érdemel figyelmet. Az egyik a cseh Palacky-tól, a másik az orosz Lamanszkij-től származik. Elterjedtség és népszerűség tekintetében — még nálunk is — Lamanszkij-é meg sem közelíti Palacky-ét. Az utóbbi ma már szinte dogmává kövesedett, s ma minden történeti munka, minden iskolakönyv — nálunk is — kivétel nélkül az utóbbit hirdeti.

Palacky cseh történetében Kollár pánszlávizmának szellemében annak a nézetének adott szinte drámai hangú kifejezést, hogy a magyarság honfoglalása a legnagyobb szerencsétlenség a szláv-ságra nézve. Nemcsak megakadályozták egyszerűsmindenkorra egy hatalmas és egységes szláv birodalom és egységes szláv kultúra kialakulását, hanem okai voltak a szlávok központjának elfoglalása folytán legyengült nyugati szlávok nagymértékű germanizálódásának is. Palacky a magyarságot tette felelőssé Nagymorávia és II. Ottokár nagycseh birodalmának bukásáért, amelyek pedig szerinté egy jövőendő egységes szláv hatalom csírái voltak.

A teória magán viseli a cseh eredet bélyegét. Csak a csehek és tótok tudnak a morva, illetőleg a cseh államban egy kezdődő nagy szláv hatalom csíráját, kikristályosodási pontját látni. A magyarság szerepe e két államalakulat megsemmisítésénél különben erősen túlozva van. Nagymorávia már évekkel a magyar honfoglalás előtt német tartománnyá vált. A honfoglalás kútfoi meg sem említik bukását, annyira jelentéktelen hatalom volt. Hogy abban az esetben, ha a magyarság nem telepszik itt le, a német hatalomtól állandóan szorongatva, sikerült volna neki a szlávokat egyesíteni, nagyon valószínűtlen, mert perifériákból nem lehet tartósan államokat kormányozni, már pedig Morvaország a szlávok nyugati szélén terül el. Másfelől meg kellett volna neki a magyarság nyomában özönlő török népekkel, besenyőkkel, kúnokkal küzdenie, akiket neki kellett volna megállítania, ha a magyarság nincs itt.

II. Ottokár legyőzését a Morva-mezőn nem lehet egy nagy cseh állam keletkezése megakadá-

lyozásának feltüntetni. II. Ottokár ízig-vérig középkori ember volt, akitől a cseh nemzeti gondolat teljesen távol állt. Alatta Csehország sokkal németebb, mint bármikor a történelem folyamán, ő a németiséget, mint a középkori ideológia és gazdasági rendszer kialakítóit, tömegesen telepítette le országaiban és a szláv lakosságnál hasonlíthatatlanul magasabb kedvezményekben részesítette. Ottokár uralmát az ausztriai és a stájeri németek szívesen fogadták, ami bizonyára nem történt volna, ha Ottokárt „szlávnak” érezték volna.

A középkori németjellegű Csehország a vele egyesült ausztriai és stájerországi németiséggel még inkább veszített volna szláv jellegéből és kérdéses, hogy ebben a túlnyomó többségű német államban sikerült volna-e a szlávságnak felülkerekednie a németiség fölé, ahogy ez a szláv többségű Csehországban a huszitizmus idejében történt. Bizonyára nem, hiszen ebben az államban a súlypont a birodalom központi részét benépesítő németiségre szállt volna át s így ez sokkal kedvezőbb stratégiai helyzetben lett volna a szlávsággal szemben, mint Csehországban, ahol a központ szláv volt. Magyarországnak is sokkal könnyebb helyzete lett volna ezzel a szomszéddal szemben, mint a német-római császársággal.

A magyarság történeti szerepét egész másképp magyarázza Lamanszkij pétervári tanár. Ő a magyarság letelepedését és államalkotását a Duna völgyében a szlávság szempontjából nagyon szerencsésnek tartja. Szerinte a magyarság erős és életképes állama volt az egyetlen erős gát, amely a németiség középkori hatalmas „Drang nach Osten” áramlatát meg tudta állítani és amelyen

minden támadásuk megtörött. A magyarság ezzel nemcsak a magyarországi és attól északra és délre lakó szlávok elnémetesedését tette lehetetlenné, hanem közvetve, a magyar határmenti németiség gyöngítésével a Magyarországtól nyugatra eső, de a vele szomszédságban lakó szlávsagot is megmen-tette az elnémetesedéstől, mert itt a német nyomást a magyar hatalom lényegesen ellensúlyozta. A magyar állam nélkül a cseheket, morvákat, szlovéneket, esetleg a lengyeleket is, ugyanaz a sors érte volna, mint a keletnémetországi szlávokat, ahol a németiség komoly ellenállásra nem találva, az egész területet elnémetesítette.

Ha a németiségnek középkori expanzióját látjuk, amely a frank birodalommal kezdődik s amely még a frank birodalom bukása utáni zűrzavarok ellenére is olyan erős volt, hogy a szláv államok kialakulását meg tudta bénítani, amint Nagymorávia esetében láttuk, nagyon valószínű a fenti elmélet helyessége. A cseh állam kialakulása pl. minden bizonnyal annak köszönhető, hogy a szláv elem a magyarságtól 907-ben az Enns és a Cseh-erdő mögé szorított németiség és a riadei vereséggel legyöngült magyarság közé kerülve lélegzethez juthatott. A szörnyű vereség nélkül, amely a németiséget keleten a magyarság részéről érte s amely két évszázados eredményeiket egy csapásra megsemmisítette és hatalmukat ezen a területen egy fél évszázadnál tovább távol tartotta, a cseh törzseknek nem lett volna módjuk egyesülni, állammá és nemzetté alakulni és így a szláv elem fennmaradását biztosítani.

FÜGGELÉK

A SZLÁVOK NYELVI STATISZTIKÁJA

A szlávok nyelvi megoszlásának adatai az 1920—1921. években megejtett népszámlálásokból valók. Az adatokat ezrekre kikerekítve közlöm. Kíváncsinos lett volna az 1930—1931-es népszámlálást venni alapul, de ezeknek az eredménye még nincs publikálva. A statisztikai adatokhoz általában megjegyzendő, hogy valamennyi szláv állam nemzetiség és nem anyanyelv szerint osztályozza a lakosságot, ami lehetővé teszi számukra, hogy származás vagy szlávos hangzású családnevek alapján szlávnak vegyenek nem-szláv anyanyelvű embereket. Ezt a névelemző módszert azonban csak akkor alkalmazzák, ha ennek eredménye a szlávokra kedvező. Ilyenformán minden szláv nép száma a valóságnál nagyobbban van feltüntetve a statisztikákban. Ezt az alanti számoknál is tekintetbe kell venni.

Itt csak az Európában élő szlávok számadatai szerepelnek.

Nyugati szlávok :

Lengyelek :

Lengyelország		18,814.000
Németország		1,034.000
Oroszország		302.000
Többi ország		187.000

20,337.000

Csehek :

Csehszlovákia		6,793.000
Többi ország		150.000

6,943.000

Tótok :

Csehszlovákia		1,968.000
Többi ország		142.000

2,110.000

Szorbok :

Németország		71.000
-------------	---------	--------

Keleti szlávok :

Nagyoroszok

Oroszország		60,450.000
Emigráció		2,000.000 ¹
Többi ország		400.000

62,850.000

Kisoroszok :

Oroszország		28,414.000
Lengyelország		3,898.000
Csehszlovákia		462.000
Románia		561.000

33,335.000

¹ Kb.

Fehéroroszkok :

Oroszország	4,926.000
Lengyelország	1,143.000
Többi ország	35.000

6,104.000

Délszlávok :

Bolgárok :

Bulgária	4,041.000
Románia	255.000
Jugoszlávia	650.000 ²
Görögország	150.000

5,096.000

Szerbek :

Jugoszlávia	5,373.000
Többi ország	30.000

5,403.000

Horvátok :

Jugoszlávia	3,574.000 ³
Többi ország	250.000

3,824.000

Szlovének :

Jugoszlávia	1,024.000
Olaszország	350.000
Ausztria	80.000

1,454.000

² Macedónok.

³ A moham. bosnyákokkal és kath. bunyevácokkal, sokakkal együtt.

IRODALOM

A szláv népekre vonatkozó fontosabb magyar, német, francia nyelvű munkák jegyzéke.

ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK. — Bonkáló Sándor: A szlávok. Bp. Modern Kvt. 471—76. — Diels P.: Die Slaven. Lpz. u. Bln. 1920. Aus Natur u. Geisteswelt 740. — Az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben, Bp.

NYELV. ÖSTÖRTÉNET, IRODALOM. — Jagic, V.: Die slavischen Sprachen. (Die Kultur der Gegenwart I/9.) — Niederle L.: Manuel de l'antiquité slave, 2 köt. — I. őstörténet, II. kultúra. Paris, 1925. — Egyetemes irodalomtörténet. Bp. IV. kötet. — Pypin u. Spasowitz: Geschichte der slav. Literatur. Lpg, 1880—84. — Karásek: Slavische Literaturgeschichte. 1902. Samml. Göschen. — Die osteuropäischen Literaturen (Die Kultur der Gegenwart. I/9. Berlin-Lpg, 1908.

TÖRTÉNELEM. — Pokrowski, O.: Geschichte Russlands, 4 köt. 1927—28. — Platenev: Russische Geschichte, 1926. — Reeb W.: Russische Geschichte. Samml. Göschen 4. — Hruschewski: Die Ukrainische Frage in hist. Entwicklung. 1915. — Jirecek C.: Geschichte der Bulgaren. Prag, 1876. — A bolgárok története. Tört. kép földr. köt. XVIII. — Zlatarski u. Stanev: Geschichte der Bulgaren. 1917—18. — Jirecek C.: Geschichte der Serben. Gotha, 1911. — Sisic: Geschichte der Kroaten. — Suman: Die Slowenen. Die Völker Öst.-Ungarns. X. Teschen, 1881. — Bajza I.: Jugoszlávia. Kincsestár 27. sz. — Bretholz B.: Geschichte Böhmens u. Mährens. 1921—24. — Hanisch E.: Geschichte Polens. 1923. — Brandenburger Cl.: Polnische Gesch. Samml. Göschen, 338. — Tetzner: Die Slaven in Deutschland. Braunschweig, 1906. — Fischel: Der Panslavismus bis zum Weltkrieg. Stuttgart, 1919.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Asparuch* 44
 ausztrószlávizmus 65
 avarok 37 k
 bálványok 19
 Baskiria 52
 Bersobio 41
 bizánci kereszténység
 Nagymorávia 22
 bogumilizmus 47
 bolgár nyelv 5
 bolgárok története 45 kk
 Bosznia 47
 cseh irodalom 33
 cseh nyelv 5
 csehek története 56
 cseh törzsnév 18
 Csehov 32
 Cirill és Metód 21, 55
 cirill írás 23
 délszláv egység 62
 Dierna 41
 Dosztojevszkij 32, 67
 Dusan cár 48.
 fehérhegyi csata 56
 fehérorosz nyelv, iroda-
 lom 5, 7, 33
 fehéroroszok története 53
 Gáj Lajos 34, 62
 glagolita írás 23
 Gundulic, horvát költő 34
 'Gyarmat' 56
 hadisten az ősszlávoknál 19
 Herder 61
 horvát nyelv 5
 'horvát' név eredete 46
 horvátok története 47 kk
 huszitizmus 57
 illirizmus 64 k
 istentiszteleti nyelv 30
 Jugoszlávia 50
 Kazán 52
 keleti szlávok 5
 Kér helynév 56
 a kereszténység elterjedése
 a szlávoknál 20
 Keszi helynév 56
 kievi Oroszország 51
 kisorosz nyelv 5, 7
 kisoroszok története 54 k
 Kocel fejedelem 50
 Kollár János 62
 Konstantin, I.: Cirill 22
 kozák határőrség 43, 54
 Kramár 65
 Kürt helynév 56
 Lamaszkij 73
 lengyel-litván unió 59
 lengyel nyelv 5
 'lengyel' törzsnév 18
 lengyelek története 58
 lett nyelv 3
 litván nyelv 3

- macedón nyelv 8
 Mecziszláv lengyel
 fejedeleme 58
 Megyer helynév 56
 Mickiewicz 34
 Mojmir 55
 moszkvai birodalom 52
 nagyorosz nyelv 5, 7
 német lovagrend 59
 neoszlávizmus 65
 Novgorod 43, 50
 'Nyék' helynév 56
 nyugati szlávok 5
 'orosz' 51
 orosz terjeszkedés 42
 őshaza 4 k
 ősműveltség 17
 ősszláv nyelv 4—5
 Palacký 72
 Palmotic horvát költő 34
 pánszlávizmus ma 70 kk
 Pelso, a Balaton latin
 neve 41
 'penedz' 18
 pomeránok 5
 Puskin 32
 Privina fejedeleme 50
 Przemislidák 57
 Rasztyiszláv morva fejede-
 leme 21, 55
 Reymont lengyel író 34
 Rurik, az orosz birodalom
 megalapítója 51
 Samo frank kereskedő
 országa 50, 55
 Sienkiewicz 34
 szerb nyelv 5
 'szerb' törzsnév 18
 szerbek története 50 kk
 szlavofilizmus 67 kk
 szláv terjeszkedés 41 kk
 szlávok ősi népeve 10
 szlovén nyelv 5, 6, 9
 szlovének története 50
 szorb nyelv (lauzici) 5
 szorbok története 60
 Szvatopluk morva fejede-
 leme 22, 56
 'Tarján' helynév 56
 'Tmutorokany' város 41
 Tolsztoj 32, 67
 Tomiszláv horvát király 47
 tót nyelv 5, 6
 török hatás az ősszlávokra
 18 k
 törökség szerepe a szerb
 elem elterjedésében 49
 Ukrajna 54
 vend nyelv 9
 Vrchlický cseh költő 34,

MAGYAR
 TUDOMÁNYOS
 AKADEMIA
 KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia

Könyvtára 3600/1951